

ZOTRVAČNOSŤ NÁBOŽENSKÝCH PREDSTÁV

I. Úvod.

1. Za sedem rokov od oslobodenia Sovietskou armádou prešli sme — zvlášť od februára 1948 — obdobím mohutnej prestavby našej hospodárskej základne so všetkými jej politickými a ideologickými dôsledkami. V priemyslovej výrobe sme až na malé zvyšky likvidovali súkromné podnikanie a v poľnohospodárskej výrobe zdarne a rýchlo pokračujeme v tejto likvidácii.

Zdá sa teda prekvapujúcim, že pri takom mohutnom a úspešnom socializačnom procese sa u nás tak húževnato udržiavajú náboženské predstavy, a to nielen u roľníctva, kde je vec pomerne pochopiteľná, ale aj u inteligencie, ba aj v samej robotníckej triede ba že dokonca náboženské predstavy sa dodnes udržali aj v myšliach niektorých občanov SSSR.¹

Zdá sa niekedy priamo nepochopiteľným, že napr. prírodovedec, dobrý odborník, ktorý neprestajne v rámci svojej vedy pracuje — pravda, živelnematerialistickou metódou, prijíma súčasne celej prírodovede protirečiace a nejasné náboženské predstavy a uznáva nedokázateľné a nepochopiteľné dogmy napr. o zmene podstaty v hostii (t. j. o tzv. transsubstanciácii), o nepoškvrnenom počatí, o trojici a pod. Zdá sa nepochopiteľným, že historik vykonáva vážne obrady, o ktorých mu musí byť jasné, že sú zvyškami celkom primitívnych mytologických predstáv o svete (napr. „obmývanie“ pri krste, „obet“ omše, prijímanie, ktoré je požívaním tela a krvi samého boha, a to nie len symbolicky, kropenie svätenou vodou a pod.).

Pokúsime sa teda uvážiť, aké sú príčiny tejto zotrvačnosti náboženských predstáv, odkiaľ pramení toto húževnaté lipnutie na náboženstve ako vo všeobecnosti tak aj špeciálne v našich krajinách.

II. Náboženstvo ako nadstavba.

A. Úvod.

2. Náboženské predstavy a náboženstvo vôbec spadajú nepochybne do sféry nadstavby.

Náboženské predstavy nemohly vzniknúť bez určitých podmienok materiálneho života a sú svojho druhu odrazom týchto podmienok, pravda, odrazom nesprávnym, skresleným a fantastickým.

¹ Porovnaj P. Kolonickij, *Marxizmus-leninizmus o náboženstve*, Bratislava 1952, 20.

„Teda celé náboženstvo nie je nič iného ako odzrkadlenie tých vonkajších síl v hlavách ľudí — napísal Engels — ktoré ovládajú ich každodenný život, odzrkadlenie, v ktorom pozemské sily prijímajú formu nadpozemských.“²

Človek v svojich začiatkoch stál nedostatočne vyzbrojený a slabý proti nevyvyspytateľnej, rozmarnej a mocnejšej prírode a hľadal ochranu a spásu pred bytosťami, ktoré túto prírodu ovládali, pred bytosťami, ktoré neboli podstatne odlišné od človeka, len nepomerne mocnejšie. Veď ináč sa primitívny človek ani nemohol pozeráť na mohutné rieky, vietor, blesk a hrom, slnko a mesiac ako na mocné bytosti, ktoré mohli aj pomôcť aj uškodiť — celkom podľa svojho rozhodnutia a vôle.

Keď sa neskoršie ľudská spoločnosť rozdelila na antagonistické triedy, náboženské predstavy začali odrážať nevyhnutne túto novú štruktúru spoločnosti; náboženstvo sa stávalo súčasťou ideológie triednej spoločnosti. Vykorisťovaná trieda nachádzala vo fantastických náboženských predstavách útechu, vykorisťujúca trieda oprávnenie pre svoje násilie. Protirečivosť celého spoločenského zriadenia, pohromy, ktoré ono prinášalo — biedu, utrpenie, vojny — hraly tú istú úlohu ako zdanlivo nevyskúmateľné sily prírody. Zdalo sa, že ich prináša akýsi neovládateľný „osud“ či vôľa bohov. Je jasné, že vládnuca trieda všetky takéto predstavy vedome či nevedome podporovala.

„Toho, kto celý život pracuje a žije v biede — napísal Lenin — náboženstvo učí pokore a trpezlivosti v pozemskom živote a utešuje ho nádejou na odmenu v nebi. A tých, čo žijú z práce druhých, náboženstvo učí dobročinnosti v pozemskom živote a ponúka im tak ľacné ospravedlnenie celej ich vykorisťovateľskej existencie a predáva im za prijateľnú cenu lístky na nebeskú blaženosť.“³

3. Každá nadstavba však nevyhnutne zaostáva za základňou. Spoločenské vedomie je produktom spoločenského bytia a pri všetkom svojom ohromnom význame a svojom spätom odraze, ktorým poháňa vývin ľudskej spoločnosti, ostáva vo vývine druhotným. „Zpočiatku sa menia vonkajšie podmienky — hovorí s. Stalin — zpočiatku sa mení materiálna stránka a potom, primerane k tomu sa mení vedomie, ideálna stránka.“⁴

Nová základňa si hneď začne vytvárať svoju vlastnú novú nadstavbu a stará nadstavba stráca svoju funkciu pomáhať vývinu, funkciu, na ktorú bola vytvorená a stáva sa, naopak, hamovkou vývinu.⁵ To však neznačí, že celá stará nadstavba hneď zmizne z myslenia všetkých ľudí príslušného kolektíva.

² F. Engels, *Anti-Dühring*, Praha 1949, 274—5.

³ V. I. Lenin, *Sočinenija X*, 4. vyd., 65.

⁴ J. V. Stalin, *Spisy*, I. 310.

⁵ J. V. Stalin, *O marxizme v jazykovede*, Bratislava 1950, 8—9.

S. Stalin to jasne ukazuje na príklade obuvníka, ktorý sa zo súkromného podnikateľa stal robotníkom.⁶ Jednotlivé prvky starej nadstavby sa môžu veľmi dlho udržať v myslení nielen jednotlivcov, ale aj širokých vrstiev, aj keď sú v ostrom protiklade aj so základňou aj s ostatnými oblasťami nadstavby. Súvisí to so zakorenenosťou týchto prvkov, danou historickým vývinom, výchovou a špecifickými črtami tej ktorej spoločnosti a krajiny.

Keďže je náboženstvo súčasťou nadstavby, zaostáva za základňou; náboženské predstavy však patria práve medzi tie prvky nadstavby, ktoré sa najťažšie menia a najdlhšie zotrávajú v myslení ľudí, aj keď sa ostatná nadstavba podstatne mení. Pokúsime sa to v ďalšom odôvodniť a ukázať na niekoľkých príkladoch.

B. Náboženstvo a prírodné vedy.

4. Ako sme už boli spomínali, náboženské predstavy boli prvým, primitívnym, nevedeckým a fantastickým pokusom vysvetliť svet. Nie je, pravda, možné povedať, že tento pokus azda hneď pri svojom vzniku rozoznával hmotné a nehmotné, prirodzené a nadprirodzené. Takéto rozlíšenie mohlo vzniknúť až oveľa neskoršie pod vplyvom vyvíjajúcej sa triednej štruktúry spoločnosti.⁷ Pri svojom vzniku mali tieto predstavy určitú pokrokovú črtu; i keď išlo o fantastický a nesprávny výklad, predsa to len bol prvý krok k pokusom o vysvetlenie sveta. No od tých čias, keď začala vládnuca trieda využívať viac alebo menej uvedomelo tieto predstavy na upevnenie svojich pozícií a vytvorila sa predstava „nadprirodzených“ bytostí, božstiev, ktoré sankcionovaly prítomný stav spoločnosti, začaly náboženské predstavy dostávať svoj zotrvačný, spomaľujúci charakter.

Každé nové, vedeckejšiemu poznaniu bližšie poznanie muselo sa dostávať do konfliktu — hoci len drobného — s ustálenými náboženskými predstavami, ktoré vyvodzovaly svoj pôvod z nadprirodzeného, teda z čohosi nepremenného a nepodliehajúceho úsiliam človeka. Pravda, bolo treba robiť ústupky; neprestajne sa vyvíjajúca výroba si jednoducho vynucovala presnejšie poznanie sveta a jeho zákonitostí, bolo tu však vždy úsilie aj pri ústupku zachovať aspoň niečo zo starých predstáv. Nebolo už možné pokladať slnko za božstvo, stalo sa však aspoň nebeským vozom božstva (napr. Apolóna) a zachovala sa tak aspoň predstava „naprirodzeného“ riadenia slnka. Blesk sám už nebol mocnejšou bytosťou, stal sa však poslom bohov (napr. Dia alebo Jupitera). Bol

⁶ J. V. Stalin, *Spisy I.*, 311—312.

⁷ Porovnaj P. Kolonickij, *Marxizmus-leninizmus o náboženstve*, Bratislava 1952, 10—11. Sám som sa pokúsil podrobnejšie sledovať tento proces v článku *Reálny svet a jeho poznanie*, *Philosophica Slovaca*, Bratislava I 1946, 68—103.

to súčasne odraz diferenciácie v ľudskej spoločnosti; vznikajúcej spoločenskej hierarchii odpovedala hierarchia „nadprirodzených“ bytostí.

Takýmito pomalými a neochotnými ústupkami a „opravami“ sa však náboženské predstavy nestávaly pružnejšími. Práve naopak, pod tlakom týchto ústupkov črtajú sa vždy jasnejšie posledné hranice, po ktoré až možno ustúpiť, ustaľujú sa „večné pravdy“, vznikajú dogmy. Dogma je však výrazom absolútnej nepružnosti a stŕpnutosti.

Kňazská kasta, ktorá vznikla ako prostredník medzi ľuďmi a vyššími bytosťami (zasa v analogii prostredníka medzi vládcom a poddanými) a ktorá vždy verne slúžila vládnucej vrstve, stala sa starostlivou strážkyňou týchto neprekročiteľných hraníc. Aj v gréckej otrokárskej spoločnosti, ináč dosť liberálnej a pripúšťajúcej aj najprotirečivejšie náhľady, odsúdili pre bezbožnosť Filolaa, ktorý tvrdil, že zemeguľa obieha okolo slnka.

5. Práve tak postupovala katolícka cirkev celý stredovek, z tých istých dôvodov odsúdila Giordana Bruna na hranicu a hrozbou hranice umlčala Galileiho. Napokon, pravda, musela ustúpiť a doslovné prijímanie biblie nahradiť „symbolickým“ výkladom. Musela však hneď aj presne určiť, čo treba teda brať doslovne a čo možno „vykladať“.⁸ Tak vyhlásila dogmu, uznávanú temer všetkými kresťanskými cirkvami, že svet vznikol zázračným stvorením z ničoho, kým živá a mysliaća hmota vraj vznikly z nižších foriem hmoty priamym „nadprirodzeným“ zákrokom božej vôle a nie azda prirodzeným vývinom.

Čiastočným ústupkom výdobytkom prírodných vied zatvorila si tak súčasne sama cestu k možným ďalším ústupkom. Až sa prírodovedcom podarí umelo vytvoriť živú hmotu z hmoty neživej — a to je otázka veľmi blízkej budúcnosti⁹ — bude musieť použiť zasa podobný priezračný manéver, akým sa pokúsila vysvetliť Galileiho odsúdenie.¹⁰

Biblické tvrdenie, že boh stvoril svet, dostalo tak celkom inú zásadne odlišnú náplň, akú malo v stredoveku, no predsa sa len podarilo „zachrániť“ niekoľko základných náboženských predstáv — boha ako stvoriteľa, riaditeľa

⁸ Nebolo to, prirodzene, vždy uvedomelým odrazom štruktúry ľudskej spoločnosti so strany nielen vládnucej, ale aj ovládanej triedy.

Tak napr. sedem dní stvorenia, chápaných kedysi doslovne, vykladá sa dnes ako sedem obdobií, zem, ktorú vraj stvoril boh pred slnkom a ktorá ešte k tomu bola ohkolesená vodou, vykladá sa ako pôvodná hmota a pod. No osobitné stvorenie človeka už neslobodno symbolicky vyložiť ako vznik z nižších živočíchov.

⁹ Porovnaj napr. Oparin, *Vznik života*, alebo N. Žukov—Verežnikov, I. Majskij, L. Kaliničenko, *O nebunečných formách života a o vývoji buniek*, Praha 1951.

¹⁰ Odsúdenie jeho teórie vraj totiž neurobil pápež „ex cathedra“, t. j. ako neomylná hlava cirkvi, ale ako súkromná osoba!

a udržiavateľa sveta, životného princípu v nižších živočíchoch a nesmrteľnej duše v človeku a iné — od ktorých však už nie je možné ustúpiť.

Pozoruhodným dôkazom zotrvačnosti náboženských predstáv je oduševnenie, s ktorým cirkev, ktorá už nemôže vyhlasovať našu zem za stred sveta, víta aspoň všetky teórie, ktoré dokazujú, že život mohol vzniknúť práve len na zemeguli a že ona je čímsi výnimočným vo vesmíre.¹¹

C. Náboženstvo a filozofia.

6. Podobný boj svádzajú náboženské predstavy s filozofiou a aj tu náboženstvo pomaly a neochotne ustupuje.

Vieme, že filozofia a prírodné vedy boli vo svojich začiatkoch tesne spojené a že (aspoň v našich krajinách) sa začaly oddeľovať až v gréckej otrokárskej demokracii. Náboženské predstavy ako prvý pokus o vysvetlenie sveta boli teda, prirodzene, v tesnom spojení s filozofiou — či to už bola idealistická filozofia, ktorá náboženské predstavy preberala, bránila a vysvetľovala alebo aspoň nepopierala alebo materialistická filozofia, ktorá proti nim viac alebo menej dôsledne vystupovala. Aj tu sa náboženské predstavy ukázali menej pružnými a zotrvačnejšími ako filozofia vo vlastnom smysle slova. Filozofia vychádzala z výsledkov ľudského myslenia a nebolo možné poprieť, že toto myslenie sa zdokonaľuje a vyvíja. Náboženské predstavy sa však pokladali za dôsledok nadprirodzeného poznania, sprostredkovaného vyššími bytostami a bolo teda možné o ňom pripustiť, že sa azda kvantitatívne vyvíja, nebolo však možné uznať, že sa mení kvalitatívne.

V skutočnosti sa, pravda, aj náboženské predstavy menily súbežne s kvantitatívnym rozvojom nadvstavby aj s jej kvalitatívnymi zmenami. Keďže však v záujmoch vládnucej triedy (a s ňou vždy tesne spojenej kňazskej kasty) je vyhlasovať náboženské tvrdenia za „večné pravdy“, je nevyhnutné viac či menej uvedomelo falšovať históriu a pojmy a hľadať niekedy dosť krkolomné sofistické „vysvetlenia“, aby sa dokázalo, že sa vlastne na náboženských predstavách nič nezmenilo.

7. Ukrutný, náladový Jehova Starého zákona, s ktorým sa možno celkom obchodnícky pokonať, je podstatne odlišný od kresťanského boha stredovekej scholastiky, ktorý sa ostatne sám tiež vyvíjal. Taká dogma o trojici je ústupkom vyvíjajúcemu sa logickému mysleniu, ktoré nemohlo pochopiť, ako je Kristus syn boží, pritom však aj sám boh. Súčasne však bola aj vyjadrením zotrvačnosti starších mýtov. Tuná zasa dogma, ktorá bola výsledkom ústupu, zabránila každý ďalší ústupok.

¹¹ Porovnaj napr. J. Šimalčík, *Vesmír a Boh*, Trnava, 1944, 44—58. (Celá kapitola volá „Život je len na našej zemi“.)

Pokiaľ bolo kresťanstvo hnutím utláčaných vrstiev, odmietalo „učenosť“ a múdrosť. Svojmu legendárnemu zakladateľovi vkladalo do úst slová: „Blahoslavení sú chudobní duchom, lebo ich je kráľovstvo nebeské“¹² a apoštol Pavol napr.¹³ celkom jasne zavrhuje „svetskú“ múdrosť a proti nej stavia naivné prijímanie „slova božieho“. Keď sa však kresťanstvo stávalo aj náboženstvom majetnejších tried, na ktoré už tiež začal doliehať rozklad rímskej ríše,¹⁴ muselo ustúpiť — týmto triedam nestačila naivná viera a žiadaly si racionálnejší výklad. Kresťanstvo muselo pripustiť „svetskú múdrosť“ a smierilo sa s filozofiou. Ba za oporu svojich filozofických náhľadov vybralo si „pohanského“ Aristotela. Je prirodzené, že sa obmedzilo na tie časti jeho filozofie, ktoré nevyznievaly materialisticky.

Tento krok dopredu bol však súčasne dvoma krokmi nazad. Filozofia stránila pri tom svoju aktívnu funkciu a stala sa „služkou teologie“, jej úlohou bolo už len „dokazovať“ náboženské pravdy, podporovať a vysvetľovať (pravda, opatrne) dogmy. Aj proti tomuto ústupku sa však ozvaly protestné hlasy, ako dokazuje Montanova vzbura okolo r. 170 n. l.¹⁵

8. Niečím podobným — pravda, za iných podmienok — prešla aj protestantská cirkev. Svoje pôvodné revolučné stanovisko nepriateľské scholastike musela pod tlakom menej vyvinutej nemeckej buržoázie opustiť a vytvoriť si vlastnú scholastiku, len omálo pokrokovejšiu ako bola katolícka scholastika. Ba vrátila sa aj kajúčne k Aristotelovi, ktorého pôvodne zavrhovala.¹⁶

Buržoázia bojujúca proti feudalizmu a teda aj proti katolíckej cirkvi, ktorá bola s ním nerozlučne spojená a úporne ho bránila, volila dve cesty. Vyvinutejšia, uvedomelejšia francúzska buržoázia išla správnou cestou — príklonom k materializmu a odmietnutím náboženských predstáv vôbec. Nemecká buržoázia a s ňou do istej miery aj buržoázia v našich krajinách sa pokúsila o druhú cestu — vniesť viac pružnosti a pokroku do stfpnutých náboženských predstáv stredoveku. Je jasné, že nemohla mať na tejto ceste mnoho úspechu. Nie je možné urobiť pokrokovejšími myšlienky, ktoré sú v zásade nevedeckým, fantastickým odrazom objektívnej reality. Jediným pokrokom je takéto myšlienky odstrániť vôbec.

¹² Evanjelium apoštola Matúša, 5, 3, ap. Lukáša 6, 20. Kautsky, pravda, tvrdí, že slovo „duchom“ pripojil apoštol Matúš ako ústupok zámožnejším vrstvám v rímskej ríši. (K. Kautsky, *Der Ursprung des Christentums*.)

¹³ List ku Korinským, II kap., 1—2.

¹⁴ Porovnaj Ch. Hainchelin, *Les origines de la religion*, Paris 1950, 178 n.

¹⁵ L. c.

¹⁶ Porovnaj napr. Paulsen, *Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten*, Leipzig 1919, I., 206.

D. Náboženstvo a politická ideológia.

9. Podobný vzťah mali náboženské predstavy a náboženské systémy k politickým ideológiám.

V prvotnej beztriednej spoločnosti nie je, pravda, možné hovoriť o nejakej politickej ideológii. Iste aj tu boli akési „pravidlá“ či „zákony“ pre správanie sa jednotlivcov, no neboli, prirodzene, nijako presne formulované a nebolo ich ani treba nijako odôvodňovať. Vyplývaly celkom prirodzene z celého spôsobu života a primitívny stav produktívnych síl aj výrobných vzťahov si ich priamo vynucoval.

Po vzniku triednej spoločnosti bolo už však treba takéto predpisy jasnejšie formulovať a aj nejako odôvodniť (aj keď primitívne) a podprieť. Náboženské predpisy stávaly sa tu veľmi vhodným stabilizačným prostriedkom celého spoločenského zriadenia. Vidíme na nespočetných príkladoch, ako sa zákony a predpisy triednych spoločenských formácií odvodzujú od vyšších bytostí, aby dostaly väčšiu váhu a aby sa odstránili pokusy o ich zmenu.

Triedne spoločenské formácie sa prirodzene tiež vyvíjajú a jednotlivé základne si vyžadujú svoje osobitné ideologické nadstavby. Je teda pochopiteľné, že sa tento proces odráža aj vo vývine náboženských predstáv. No základná črta triednych spoločenských formácií, vykorisťovanie človeka človekom, ostáva. Keďže hlavnou úlohou náboženských predstáv je na jednej strane ospravedlniť toto vykorisťovanie a na druhej strane osladiť vykorisťovanie utláčanej triede sľubmi odmien po smrti, môžu sa náboženské predstavy meniť oveľa pomalšie ako ostatné časti nadstavby.

10. Je jasné, že keď sa otrokárska spoločnosť menila na feudálnu, musely sa zmeniť napr. aj právne vzťahy, nemusela sa však zmeniť predstava, že je tu bohom vyvolená trieda, ktorá má vládnuť a na druhej strane trieda, ktorú boh odsúdil, aby pracovala. Nebolo treba mnoho meniť ani na výroku vkladanom legendou do úst Kristových: „Dávajte bohu, čo je božie a cisárovi, čo je cisárovo.“

Nechcem, pravda, tvrdiť, že sa náboženské predstavy vôbec nemenily; menily sa a vyvíjaly sa ako každá nadstavba.

Vo feudalizme sa napr. štátna moc vlastne rozpadávala na moc jednotlivých feudálov a medzi nimi aj cirkevných veľmožov. Moc cirkvi a štátu sa tu vzájomne preplietala a kombinovala. Raz dosadzoval biskupov pápež, raz cisár, raz ustanovoval pápež cisárov a kráľov, raz cisár pápežov. Keď sa ujala vlády buržoázia, bolo treba tieto dva vplyvy presne odlíšiť, vymedziť, aké práva má cirkev a aké štát. Heslo „dávajte, čo je božie bohu a čo je cisárovo, cisárovi“, dostalo prirodzene nový obsah. Kým však nové zásady štátne, politické, právne, zavedené buržoáziou po porážke feudalizmu, boli na svoj čas pokrokové

a schopné ďalšieho vývinu, zmeny, ktorými prešli náboženské predstavy, náboženské systémy a poučky z nich vyplývajúce stali sa ešte pevnejšími, strpnutejšími a neschopnejšími vývinu. Dosvedčujú to neprestajné spory štátu, ktorý sa vyvíjal ďalej až do imperialistického štádia a cirkví, ktoré chceli ostať stále rovnaké alebo aspoň predstierali, že sa nemenia.¹⁷

Základné náboženské predstavy — predstava boha-stvoriteľa, nesmrteľnej duše, odmeny a trestu po smrti a pod. vyhovovali triednej spoločnosti a neskôršie aj buržoázii, ktorá veľmi skoro stratila svoju revolučnosť a pochopila nebezpečenstvo, ktorým hrozí materializmus a húževnato sa udržiavaly.

E. Náboženstvo a umenie.

11. Podobný vzťah mali náboženské predstavy aj k iným oblastiam nadvstavby, napr. k umeniu.

Nemôžeme tu, pravda, podrobne rozoberať vznik umenia a jeho súvis s vývinom náboženských predstáv, obmedzíme sa na príklad pomeru kresťanstva k umeniu.

Prvé kresťanstvo sa stavalo k umeniu zo začiatku odmietavo. Aj keď kresťanstvo nesporne vznikalo pod vplyvom mystiky gréckej, egyptskej, ázijskej, predsa len uznávalo za posvätnú knihu aj tzv. Starý zákon, a to za základnú knihu, ktorá bola prípravou Nového zákona. V Starom zákone však Jehova sám osobne zakázal robiť akékoľvek obrazy vecí, „ktoré sú na nebi hore, na zemi dole a vo vodách pod zemou“.¹⁸ Prvému kresťanstvu, prirodzene, ani nemohlo vyhovovať antické umenie, zamerané na oslavu pohanských bohov a na krásu tela, ktorým prví kresťania opovrhovali ako hriechnym. Predovšetkým sa však prví kresťania rekrutovali z vrstiev, ktorým bolo antické umenie nedostupné a cudzie ako umenie vládnucej vrstvy.

Keď sa však ku kresťanstvu začaly hlásiť aj zámožnejšie vrstvy a keď sa neskôršie stalo priamo náboženstvom vykorisťujúcej triedy, muselo po tejto stránke ustúpiť. Súčasne však hneď aj spútalo umenie a vymedzilo mu presné hranice a úlohy. Dalo síce umeniu nové námety zo svojich náboženských predstáv, nedovoľovalo však tieto námety slobodne spracúvať. Extrémnym príkladom takého obmedzenia sú ruské ikony, kde mal maliar presne predpísané farby, rúcha aj postoje podľa jednotlivých mytologických osôb, ktoré zobrazoval.¹⁹ Okrem toho sú tieto náboženské námety síce tiež odrazom skutočnosti, no odrazom fantastickým, skresleným, ktoré umelcovu tvorivosť skôr odvádzajú od skutočnosti.²⁰

¹⁷ Porovnaj napr. K. Kreibich, *Z dějin sporů církve a státu*, Brno 1950.

¹⁸ II. kniha Mojžišova, 20, 4.

¹⁹ Porovnaj Alifatov, *Istoria iskusstva*.

12. Zo všetkého teda vidieť, že náboženstvo ako nadstavba sa oneskoruje nielen za základňou, ale za mnohými inými sférami samej nadstavby. Zotrvačnosť náboženskej sféry nadstavby je niečím priamo charakteristickým pre náboženstvo.

Aj tam, kde základňa prechádza radikálnymi revolučnými zmenami a vynucuje si základnú prestavbu nadstavby, vzdorujú náboženské predstavy najviac. Prirodzene, po zmene základne „nadstavba nežije dlho, likviduje sa a zaniká s likvidáciou a zánikom základne“²¹, no aj tu badať vždy úsilie zachovať vo sfére náboženských predstáv čo možno najviac zo starého — hoci aj za cenu logických kotrmelcov a sofisiem. V najhoršom prípade sa prejaví úsilie zachovať aspoň starú vonkajšiu formu, do ktorej sa potom násilne vtláča nový obsah a predstiera sa, že sa vlastne nič nezmenilo.

Náboženské predstavy sa teda vyvíjajú ako všetko na svete, no oveľa pomalšie ako ostatné sféry nadstavby a v novom náboženskom systéme sa vždy zachováva, pokiaľ je len možné, čo najväčšia časť starej nadstavby, ktorá vlastne už prestala byť nadstavbou a stala sa brzdou vývinu. Čím viac prežitých nesprávnych, nepokrokových prvkov sa zachová v nejakom odhore ľudského myslenia, tým menej plní tento odbor hlavnú funkciu nadstavby. „Novozrodená nadstavba stáva sa mohutnou aktívnou silou, aktívne pomáha svojej základni sformovať sa a upevniť — hovorí s. Stalin — podniká všetky opatrenia, aby pomohla novému zriadeniu zničiť a zlikvidovať starú základňu...“
...„Základňa preto utvára nadstavbu, aby nadstavba slúžila základni, aby jej aktívne pomáhala sformovať sa, upevniť, aby aktívne bojovala za likvidáciu starej odumierajúcej základne s jej starou nadstavbou.“²²

13. Je jasné, že do novej nadstavby môžu prechádzať aj niektoré prvky zo starej nadstavby, pravda, v novej spojitosti, v novom osvetlení, v novom chápaní. A prirodzene, len tie prvky, ktoré sú schopné rozvoja, v ktorých je zárodok pokroku. Revolučná kvalitatívna zmena neznačí zmenu *všetkých* kvalitatívnych znakov. Preto môže napr. nové socialistické umenie vychádzať zo staršieho umenia — pravda z tých jeho prvkov, ktoré sú schopné vývinu.²³

Keď sa však popri novej vyrastajúcej nadstavbe udržiavajú staré náboženské predstavy, vidíme práve opačný zjav. Nastáva tu niečo, čo je priamym opakom toho, čo Darwin v biológii pomenoval prirodzeným výberom. Postupnými

²⁰ Porovnaj napr. F. Jourdain, *A propos d'une exposition d'art sacrée*, Pensée 1950, 31, 101—104.

²¹ J. V. Stalin, *O marxizme v jazykovede*, Bratislava 1950, 10.

²² Tamže, s. 8—9.

²³ Porovnaj napr. A. A. Ždanov, *O umení*, Bratislava, 1950.

ústupkami vyvíjajúcemu sa ľudskému mysleniu vyberaly si náboženské systémy ako „večné pravdy“ práve tie najstřípnutejšie prvky, práve tie najzákladnejšie omyly, ktoré sú najmenej schopné akéhokoľvek vývinu, ako sme sa to pokúsili ukázať na niekoľkých príkladoch v predchádzajúcich odsekoch.

Vidieť teda, že náboženské predstavy, ešte dnes zachovávané, sú v každom prípade prekážkou a brzdou pokroku a že o nich plne platí to, čo boli povedali Marx i Lenin, že sú ópium ľudstva.

III. Pôvod náboženských predstáv v myslení našich ľudí.

A. Úvod.

14. V predchádzajúcom sme ukázali základnú zotrvačnosť náboženských predstáv všeobecne. Teraz pôjde o to ukázať špecifické príčiny, prečo sa náboženské predstavy tak húževnato udržiavajú v myslení našich ľudí v priamom protiklade s mohutne sa vyvíjajúcou novou nadstavbou.

Musíme teda uvážiť, akými cestami a prostriedkami sa zakorenily tieto predstavy v hlavách našich ľudí v minulosti.

Môžeme tu rozlíšiť dva hlavné momenty. Najprv je to priamy vplyv cirkví, ktoré hlásajú svoje učenie v školách, kostoloch, časopisoch a knihách. A po druhé je to vplyv spoločnosti, presnejšie povedané vplyv vládnucej vykorisťujúcej triedy, ktorá zámerne podporuje a udržiava náboženské predstavy, aby utvrdili jej nadvládu.

Je jasné, že tieto dva momenty nie je možné izolovať, jeden je podmienený druhým a vzájomne sa prelínajú; keď si však tento vzájomný súvis vždy uvedomíme, predsa len môžeme preberať obidva tieto momenty oddelene.

Prešli sme v pomerne krátkom čase štyrmi štátnymi útvarmi — rakúsko-uhorskou monarchiou, buržoáznou Československou republikou, tzv. Slovenským štátom a dnes žijeme v ľudovodemokratickej republike. V úvahách o minulosti bude teda treba prizrieť k trom obdobiam — Rakúsko-Uhorsku, prvej Československej republike a okupácii. Metódy, ktoré používajú cirkvi a momenty, ktoré využívajú na šírenie náboženských predstáv, sa však pomerne málo menia; menia sa skôr podmienky, v ktorých sa náboženské predstavy hlásajú — napr. štruktúra školstva, favorizovanie tej ktorej cirkvi štátom a pod. Tieto podmienky však spadajú do vplyvu spoločnosti a preto k historickému deleniu prizremo hlavne v tejto otázke, kým priamy vplyv cirkví preberieme všeobecne.

B. Priamy vplyv cirkvi.

15. Cirkvi širily svoje náuky v školách (pokiaľ, pravda, išlo o cirkvi uznané štátom), v kázňach, prednáškach, článkoch aj knihách. Náboženstvo sa podávalo dogmaticky, náboženské „pravdy“ sa predkladali ako úplne isté. Pokiaľ sa vôbec podávaly „dôkazy“, falšovali sa vedecké fakty²⁴ a o protidokazoch sa alebo skromne mlčalo alebo sa prekrúcali²⁵. Najpohodlnejšie stanovisko zaujala katolícka cirkev, ktorá jednoducho zakázala premýšľať pod trestom ťažkého hriechu o základných dogmách a vyhlásila za práve taký ťažký hriech čítať alebo počúvať niečo, čo útočilo na tieto pravdy. „Katolícky veriť značí všetko za pravdu prijímať, čo cirkev katolícka na verenie predkladá“, učilo sa v katechizme. Druhé cirkvi neboly po tejto stránke oveľa lepšie, aj keď túto slepú poslušnosť a dôveru, vlastnú každému fideizmu, natoľko otvorene a výslovne nepriznávaly a nezdôrazňovali.

Protestantstvo poučené históriou katolíckej cirkvi a nepríjemnosťami, do ktorých ju priviedly niektoré dogmy, bolo trochu opatrnejšie pri voľbe „večných pravd“ a hlásalo — viac či menej úprimne — „slobodný výklad biblie“. Doplatilo na to rozpadom na veľké množstvo siekt a odtienkov, ktoré sa vzájomne potierajú, hoci sú v podstate práve také dogmatické, stfipnuté a konzervatívne ako katolícka cirkev a slúžia práve tak vládnucej triede, aj keď azda nie vždy tak uvedomelo ako rímska cirkev.

O nič lepšia nebola ani náuka gréckej a pravoslávnej cirkvi, ktoré sa v podstate shodovaly s katolíckou cirkvou, ani učenie izraelskej cirkvi. Jej ortodoxná vetva predstihovala svojou dogmaticnosťou a opieraním sa o „zjavené pravdy“ niekedy samu katolícku cirkev. Dokazuje to celý Talmud, v ktorom sa vedú nekonečné diskusie o predpisoch a článkoch viery, pričom celý „dôkaz“ sa opiera o hranie sa so slovami Thory, t. j. tzv. Mojžišových kníh

²⁴ Tak sa napr. vydáva zákon entropie za absolútne istý a platný, úplne všeobecný, hoci moderná fyzika (aj idealisticky interpretovaná) si je veľmi dobre vedomá jeho približnosti. Porovnaj napr. Šimalčík, c. d. 18—22.

²⁵ Tak napr. C. Dudáš v knihe *Hľadanie absolútna*, Bratislava 1942, 139 prisudzuje dialektickému materializmu takúto „náuku“: Človek, zasadený do železných zákonov determinizmu, stáva sa automatickým strojom... Skutočnosť je len to, čo prináša sociálne posilnenie proletariátu... Jednotlivec je tvorivý, má vyrásť v nadčloveka... Zem nerodí nič než človeka.“ Alebo S. Št. Osuský v prednáške *Filozofia bolševizmu, fašizmu a hitlerizmu* (v zbierke *Štyri prednášky*, Lipt. Mikuláš, 1937) zasa hovorí, že podľa dialektického materializmu hmota „nemá len vlastnosť pohybu, ale aj niečoho iného, myslenia“ (str. 112) ... „Absolútnej pravdy niet, pravda je, akú vyžaduje vývin a dokáže sa v praxi proletariátu“ (str. 115) ... „Už sa ukazuje, že od mechanického determinizmu odkloňuje sa bolševizmus a prichádza k presvedčeniu, že neplatí ani determinizmus ani indeterminizmus, ale jedno s druhým“ (str. 118).

v biblii.²⁶ Ani tzv. neologický smer, ktorý urobil určité ústupky modernej vede a logickému mysleniu, neopúšťal v podstate spoločný základ — dogmatické hlásanie „zjavenej pravdy“.

Zaujímavým zjavom bola československá cirkev, ktorá vznikla za prvej republiky a o ktorej budeme hovoriť podrobnejšie v nasledujúcej kapitole. Jej konfúzny „katechizmus“, ktorý bol skvelým odzrkadlením vnútorných protirečení v českej buržoázii, hlásal však svoje „pravdy“ práve tak dogmaticky, lebo s práve takými podivnými „dôkazmi“ ako všetky ostatné cirkvi.

16. Pri tomto natíkaní náboženských predstáv do hláv ľudí využívaly cirkvi — niekedy veľmi šikovne — niektoré psychologické momenty.

Bola to predovšetkým vonkajšia forma obradov. Mohutné polotmavé chrámy osvetlené mihotavým svetlom sviečok, tajomné obrady v nádherných symbolických rúchach, nesrozumiteľný alebo aspoň archaický jazyk obradov, plný ťažko pochopiteľných narážok, mystické symboly, vznešené tóny organu, pomalý, hypnoticky účinkujúci spev a rovnako účinkujúce dlhé cesty pri pútiach — to všetko mohutne pôsobilo na ľudskú fantáziu, vzbudzovalo tajomnú hrôzu a úctu. Treba priznať, že tento prostriedok používala pomerne najmenej protestantská cirkev (aspoň u nás; anglikánska High Church sa po tejto stránke nelíši veľmi od katolíckej cirkvi a niektoré americké sekty dochádzajú až k mystickým extázam). Plné tajomných symbolov sú aj obrady izraelskej cirkvi.

Rovnakú úlohu mali aj „zázraky“, či už išlo o vedomý podvod alebo o auto-sugesciu, či o akúsi davovú psychózu. Zázraky boli špecialitou katolíckej cirkvi,²⁷ hoci ani izraelská cirkev nepohrdla nejakým tým „zázračným rabínom“.

Táto metóda je zasa jasným dôkazom zotrvačnosti náboženských predstáv; využíva sa tu — povedal by som — akýchsi atavistických sklonov v ľudskom myslení. Práve tak ako v primitívnom človekovi vzbudzovaly nepochopiteľné a nevysvetliteľné prírodné zjavy hrôzu a úctu pred vyššími bytosťami, tak tu majú tajomné prostredie, nepochopiteľné alebo len čiastočne pochopiteľné obrady a symboly vyvolať úctu a hrôzu pred bohom a jeho mocou.

17. Ďalším prostriedkom udržiavania náboženských predstáv je učenie o posmrtnom živote.

Človek je prirodzene rád na svete a nerád ho opúšťa, aj keď sa mu vodí zle. Aj stratu milovaných bytostí nesie ťažko a trápi ho myšlienka, že ich už nikdy

²⁶ Porovnaj napr. debatu o tom, ako je možné aj v sobotu dostať list do domu, aj keď vnášať veci dnu nie je dovolené (*Bab. Talmud, Mo'ed, trakt. Šabbath*). Varuje sa aj pred „voľným výkladom“ alebo kritikou. Porovnaj napr. R. Isaak Aboab, *Die lichtspendende Leuchter* (nem. prekl. Hamburg 1920).

²⁷ Porovnaj napr. A. Spez, *Mystika, magia, mediumizmus*, Trnava, 1939.

neuvídi. Je mu teda „útechou“ myšlienka, že život sa nekončí smrťou a že pokračuje za hrobom. A tento posmrtný život sa prirodzene opíše najkrajšími farbami — „oko ľudské nevidelo a ucho ľudské nepočulo“ všetky tie radosti a blaženosti, ktoré nás čakajú po smrti, „v nebi“.²⁸

Nie každý sa však bude mať po smrti tak dobre. Na to treba byť na tomto svete „dobrý“, t. j. trpezlivý a pokorný (t. j. nerevolučný), treba pokojne a s radosťou znášať všetku biedu, krivdu a bolesti, ktoré prináša tento hriešny a dočasný svet. To všetko dopúšťa sám boh — niekedy ako trest, inokedy ako skúšku alebo aj ako vyznamenanie — veď „cesty božie sú nevyspytateľné“.

Je vlastne výhodné byť chudobným a utláčaným, lebo „skôr prejde ľavou rukou ihly, ako bohatý do kráľovstva nebeského“. Chudobný bude po smrti sedieť po pravici božej a bohatý sa bude trápiť ako Lazár z biblického podobenstva a bude z pekla prosiť chudobného o príhovor. Všetky krivdy sa po smrti vyrovnajú a „prví budú poslednými a poslední prvými“.²⁹

Je jasné, že takáto útecha má značný účinok zvlášť tam, kde si vykrisťovaná trieda ešte neuvedomila, že všetky tie skúšky a tresty božie — hlad, bieda, vojny — nepochádzajú od akejsi vyššej bytosti, ale že ich zavinuje vykorisťovateľský spoločenský systém. Práve tak môže byť útechou predstava „nesmrteľnej duše“ tomu, kto nepochopil, že pravá a ozajstná nesmrteľnosť nie je ani v nebi ani v alchymistickom kameni mudrcov, ale v práci, ktorú vykonáme za svojho života a v ktorej výsledkoch budeme ďalej žiť. Zdá sa ostatne, že v dnešných časoch nemá táto útecha už taký účinok ako napr. v časoch prvých kresťanov, ktorí — aspoň podľa legendy — išli s radosťou na smrť; dnes sa ani najpravovernejšiemu fideistovi nechce opúšťať tento svet a zameniť ho nadzemským rajom a nebeskou blaženosťou.

18. Inú variantu útechy si zvolila kalvínska cirkev svojou náukou o predestinácii.

Boh si jednoducho vo svojej všemohúcnosti a múdrosti vyberie, niekto je vyvolený a druhý zatratený už od samého začiatku. Keď sa niekomu vedí dobre, je to vôľa a milosť božia a je to v poriadku. A keď sa mu vedí zle, aj

²⁸ Kresťanské cirkvi, pravda, neopisujú svoje nebo tak pozemsky ako mohamedanizmus, niekedy však v ňom ponechávajú aj mnoho z pozemských radostí. Podľa učenia Talmudu (*Bab. Tal., Berachoth 17a*) spočíva odmena v nebi v pobývaní v prítomnosti božej.

²⁹ Pod tlakom robotníckeho hnutia, pravda, cirkvi sa aj niekedy „staraly“ o sociálne biednych a napr. pápež Pius XI. vydal encykliku *Quadragesimo anno* (1931), kde hovorí, že robotník má dostať takú mzdu, aby mohol slušne žiť; prirodzene, ani nespomína, že by aj podnikateľ mal mať taký zisk, aby mohol práve slušne žiť a dokonca upozorňuje, že podnikateľ nesmie „utrpieť škodu“. (*Encyklika Quadragesimo anno* pápeža Pia XI., Bratislava 1931, 37n).

to je riadenie božie a treba ho pokorne prijať. Je pochopiteľné, že takáto náuka vyhovovala podnikavej buržoázii ešte viac ako zavrhovanie bohatstva, aj keď jeho dôsledky sa prejavovali až po smrti; Kalvín ozaj ušil svoje náboženstvo vykorisťujúcej triede na telo, ako to hovorí Engels.³⁰

Medzi týmito dvoma stanoviskami kolísajú všetky ostatné cirkvi a sekty kresťanské.

Náuka izraelitského náboženstva stojí akosi v strede medzi týmito náhľadmi. Tu sa nezavrhuje bohatstvo; podnikavosť a získavanie majetku je skôr ctnosťou ako hriechom, pokiaľ len veriaci presne zachováva složitý predpis daný bibliou a scholastickými špekuláciami Talmudu. Tým však, čo tu azda nespravodlivo trpia, sľubuje sa tiež odmena po smrti. Keďže pritom spomínané prísne predpisy znemožňujú v podstate vzburu proti vykorisťujúcej triede, hlavný cieľ tejto náuky — upokojiť utláčaných — je splnený. Okrem posmrtnej potechy pristupuje tu ešte aj pozemská útecha, totiž sľub príchodu Mesiáša, ktorý zavedie kráľovstvo božie na zemi; potom budú všetci veriaci patriť k vládnucej triede.

19. Ďalším prostriedkom na upevnenie náboženských predstáv v ľudskom myslení je tvrdenie o samospasiteľnej morálke tej ktorej cirkvi.

Kresťanské cirkvi práve tak ako izraelská cirkev stoja totiž pred ťažkou vysvetliteľnou záhadou, ako skrslo zlo na svete, ktorý stvoril nanajvýš dokonalý a spravodlivý boh. Neobzerajúc sa teda na nejaké to logické protirečenie, tvrdia, že zlo priviedol na svet človek, ktorého boh obdaril slobodnou vôľou a ktorý sa previnil neposlušnosťou voči príkazom božím.³¹

Zlo je teda na svete nevyhnutnosťou. Prvé kresťanstvo dokonca učilo neodporovať zlu; dnešné kresťanské cirkvi už dávno opustili toto stanovisko a vedľa veľmi energicky brániť svoje záujmy, ba aj také hriešne veci, ako je svetské bohatstvo.

Ale základné tvrdenie, že zlo na svete je spôsobené hriešnosťou ľudí, ostalo. Hriechom však nie je vykorisťovanie človeka človekom, súkromné vlastníctvo výrobných prostriedkov,³² ale celý rad vecí, niekedy úplne bezvýznamných, inokedy významných, zle však vykladaných.

Keď Židia bojovali o nové sídliská a zápasili s nespočetnými ťažkosťami, bolo isteže dôležité, aby si raz za týždeň dôkladne odpočinuli. Keď dnešný ortodoxný izraelita nesmie v sobotu rozsvietiť elektrické svetlo, nie je to len

³⁰ F. Engels, *Vývin socializmu od utópie k vede*, Bratislava 1950.

³¹ Charakteristické je, že prvý hriech, ktorého sa človek dopustil, bolo trhanie ovocia so stromu poznania.

³² Naopak, v encyklike *Divini redemptoris* hovorí zasa pápež Pius XI., že zákony majú predovšetkým kryť súkromné vlastníctvo a robotníci že sa majú vystríhať násillia a nestýkať s ničomnými ľuďmi, ktorí im dávajú sladké sľuby!

bezvýznamné, ale hamuje to nesporne celý jeho praktický život. Príkaz „nezabiješ“ má isteže hlboký význam, ale nijako neprekážal pri vyvražďovaní pohanov, kacírov a bosoriek a nebránil fabrikantovi ničiť zdravie robotníkov, ba dokonca malých detí.

No od dodržiavania takýchto predpisov — a prirodzene predovšetkým tých, ktoré prekážaly triednej nenávisti a revolučnosti vykorisťovanej triedy — záviselo blaho celého ľudstva. Všetky náboženské systémy u nás hlásané dôrazne tvrdili, že narušením alebo dokonca odstránením takýchto predpisov priviedlo by sa ľudstvo do úplnej skazy, do chaosu a nihilizmu. Inými slovami, všetky náboženské systémy u nás tvrdili, že bez uznávania náboženských predpisov niet morálky, niet mravnosti.

Tento moment je veľmi účinný zvlášť u pokrokovejších ľudí, ktorí sa už sami pozerajú skepticky na naivné náboženské predstavy, neodvážujú sa však svoje pochybnosti verejne hlásať, keďže sa boja, žeby „prostí“ ľudia, príp. ich vlastné deti, prepadli „nemravnosti“, žeby nezachovávali nijaké zákony a predpisy a žeby narušili „poriadok“ vo svete. S takýmto náhľadom stretávame sa veľmi často u ľudí z radov inteligencie, ktorí sú síce dosť pokrokoví, aby sami odmietli náboženské predstavy ako neopodstatnené a nevedecké, nie sú však dosť pokrokoví a revoluční, aby pochopili, že je možná aj *vedecká* mravnosť, založená na správnom poznaní zákonitostí ľudskej spoločnosti; takéto vedecké poznanie týchto zákonitostí vedie prirodzene k socializmu a k socialistickej mravnosti.

20. Iným a azda najúčinnnejším prostriedkom ako udržiavať náboženské predstavy v myslení ľudí, je *strach*.

Nad nami vládne všemohúci boh, ktorý je síce láskavý k tým, čo prijímajú všetko, čo im príslušná cirkev či náboženský systém predkladá, ktorý však kruto a nemilosrdne trestá tých, čo sa priečia jeho príkazom. Trestá tu na zemi, ba trestá až do tretieho pokolenia³³, predovšetkým však trestá po smrti, a to oveľa strašnejšími trestami, aké by mohli existovať na zemi.

Predstavu pekla vedely využiť všetky naše cirkvi, predovšetkým katolícka cirkev. Prišerné opisy pekla slovom i obrazom vzbudzujú hrôzu neraz aj v ľuďoch, ktorí už prakticky neveria,³⁴ či už ide o naivné peklo s diabľami, ktorí mučia úbohých hriešnikov útrapami, ktoré prevyšujú ďaleko všetko, čo vedeli vymyslieť fašisti vo svojich koncentrákoch alebo o peklo s utrpením viac duševným, so strašnou beznádejnosťou, zúfalosťou a bezútešnosťou, aké

³³ Ako sa shoduje s božou spravodlivosťou trestať nevinné deti, ba vnukov, sa nevykladá.

³⁴ Spomínam si, ako jeden z mojich spolužiakov raz na tzv. exercíciách, zavedených Ignácom z Loyoly, zakladateľom jezuitskej rehole, na ktorých sa jedna z prednášok venuje osobitne peklu, dostal od strachu až horúčku.

sa predkladalo intelektuálnym vrstvám. Najstrašnejšia bola predstava večného trestu, ktorý stíhal prirodzene aj tých, čo odmietali základné náboženské „pravdy“.

Protestantské peklo nebolo o nič veselšie, nevenovalo sa mu však toľko pozornosti a opisov. Pravoslávne peklo sa celkom vyrovnalo katolíckemu, niektorí pravoslávni teológovia však aspoň tvrdili, že niet večných trestov. Izraelitské peklo, še'ol pripomínalo skôr bezútešný a smutný grécky Hades ako kresťanské peklo, hoci aj v izraelskej teológii nájdeme opisy utrpenia a múk v pekle.^{34a}

V každom prípade bola predstava trestajúceho boha a posmrtných trestov mocným prostriedkom na udržiavanie náboženských predstáv, a to aj u ľudí, ktorí už silne pochybovali o náboženských pravdách. Vzbudzovalo to v nich nepríjemnú predstavu: „A čo keby len predsa?“ Táto úvaha mala iste svoj vplyv v prípadoch, keď sa ateista na smrteľnej posteli „obrátil“ a robil pokánie, v prípadoch, ktoré cirkvi neváhaly využiť, diskrétno pomlčiac o tisícoch ateistov, ktorí pokojne zomreli vo svojej nevere.³⁵

21. Toto boli hlavné prostriedky, ktorými cirkvi a náboženské systémy u nás (práve tak ako temer na celom svete) udržiavali náboženské predstavy v ľudskom myslení — okrem podružnejších prostriedkov ako zdôrazňovanie, že ľudstvo malo náboženstvo od svojho vzniku, že všetci vynikajúci ľudia boli veriaci (kto neveril, nebol eo ipso vynikajúci) a pod.

Je jasné, že udržiavaním náboženských predstáv vykonávaly cirkvi veľkú službu vládnucej vykorisťujúcej triede, keďže otupovali revolučnosť mäs, znemožňovali preniknutie vedeckého poznania do širokých vrstiev a vyhlasovali vládnući poriadok za schválený samým bohom.

Nechcem však tvrdiť, že ozaj všetci hlásatelia náboženských systémov si boli vedomí tejto služby vládnucej triede. Isteže aj medzi nimi bolo mnoho ľudí, ktorí náboženské predstavy udržiavali a hlásali bona fide, ktorí boli presvedčení, že tým pomáhajú ľudstvu, ba že ho tým zachraňujú od časných aj večných pohrôm, ktorí ozaj sami verili, že iba týmto spôsobom možno odstrániť biedu a nešťastie z tohto sveta. Veď vieme, že medzi veriacimi ľuďmi aj medzi samým duchovenstvom jednotlivých cirkví sa našli ľudia v minulosti aj dnes, ktorí sa vedeli postaviť aj proti vykorisťujúcej triede a vykorisťovateľskému poriadku vo svete, ktorí hľadali v náboženských predstavách tie prvky, ktorým by bolo možné dať pokračovejšiu náplň. Bola to akisto nevďačná úloha, predovšetkým pre zásadnú nevedeckosť každej náboženskej

^{34a} Srovn. napr. Talmud R. Isaak Aboah, 29—35.

³⁵ Pokiaľ takéto prípady vôbec odpovedajú pravde, nie sú také nepochopiteľné, topiaci sa chytá aj stebľa. Ťažšie je pochopiť, prečo sa fideistovi tak zúfalo nechce zomrieť, hoci vie, že ho čaká taký krásny život v nebi.

predstavy a potom aj pre nepriazeň, ktorú si tým získali tak u vládnucej triedy ako aj u vlastnej cirkevnej vrchnosti, ktorá v každej revolučnosti celkom oprávnene videla ohrozenie svojich záujmov. Primát po tejto stránke má nesporne Vatikán, ktorý nemal nijakých námietok, keď sa Tiso spájal s nemeckým fašizmom, priznávane nepriateľským kresťanstvu³⁶, exkomunikuje však kňazov, ktorí sa ani v najmenšom neodchýlili od neomylného pápežovho učenia, mali však odvahu postaviť sa po boku proletariátu v boji za spravodlivý svet.

C. Vplyv spoločnosti.

22. Je jasné, že sa vládnucej triede v triednych spoločnostiach znamenite hodia náboženské predstavy už pre svoju zásadnú konzervatívnosť, preto, že utvrdzujú predstavu, že sám boh sankcionoval triedne rozdiely a že teda človek nemôže na tomto druhu spoločenského zriadenia nič meniť.

Stáva sa, pravda, že vykorisťujúca trieda favorizuje určitý náboženský systém či určitú cirkev, lebo jej podľa odtienkov vládnej formy alebo politickej a mocenskej konštelácie, či jednoducho podľa okamžitých potrieb vyhovuje viac ako iné systémy a cirkvi. V dôsledku vnútorných protirečení vo vykorisťujúcej triede stáva sa v jednotlivých buržoáznych a kapitalistických štátoch, že časť buržoázie podporuje jednu cirkev a druhá inú, ba vyskytnú sa aj prípady, že sa určitý štát dostane do priameho konfliktu s určitou cirkvou, ktorú priamo prenasleduje. To však nič nemení na fakte, že náboženské predstavy, nech už sú v akejkoľvek forme, sú vždy výhodné na otupovanie revolučného smýšľania, na uspokojovanie utláčanej triedy, na ospravedlnenie vlastnej vlády.

Vidieť to veľmi dobre dnes, v dobe rozkladu kapitalizmu, keď sa vykorisťujúca trieda vie svorne spojiť s americkým a anglickým protestantizmom, s katolíckym Vatikánom, s japonským šintoizmom a hoci aj s rosenbergovským mýtom XX. storočia v boji proti proletariátu a proti socialistickej šestine sveta.

23. Nebolo to ináč ani v našich krajinách. Polofeudálnemu Rakúsko-Uhorsku s katolíckymi Habsburgovcami prirodzene najviac vyhovoval katolicizmus a po ňom druhé kresťanské cirkvi. Je teda pochopiteľné, že sa v tomto období zámerne a s veľkým úsilím podporovalo udržiavanie náboženských predstáv v myšliach našich ľudí. Veď cisár vládol z milosti božej a rakúsky cisár bol

³⁶ Osservatore Romano, pápežský orgán napísal po Tisovej poprave dokonca veľmi charakteristické slová: „Skutočnosť, že nebola prejavovaná úcta k duchovnému postaveniu obžalovaného, ktoré je vždy posvätné, aj keď ide o človeka, ktorého vina bola dokázaná, musí vyvolať hlbokú bolesť u všetkých veriacich.“ Osservatore Romano, 19. IV. 1947.

dokonca „jeho apoštolské veličenstvo“. Vládnúca nemecká a maďarská buržoázia tu mali o dôvod viac, prečo učiťikavať národy monarchie sľubmi blaženosti po smrti a učiť ich trpezlivosti; Rakúsko-Uhorsko bolo práve takým väzením národov ako cárske Rusko.

Štát teda mal všetky dôvody, aby chránil cirkvi, zvlášť kresťanské. Veď sám apoštol Pavol odporúčal otrokom a sluhom, aby poslúchali svojich pánov, aj keď sú nespravodliví³⁷. A cirkvi za to verne slúžily vládnúcej triede a jej štátu.

Štát tu kryl cirkvi proti útokom ateizmu priamymi zákonmi. Urážka náboženského čítania bola trestná, kým urážka ateizmu bola dovolená a nestihaťelná. Byť neveriacim bolo práve také nebezpečné ako byť socialistom (pojmem socialista a neverec vo vtedajšom chápaní buržoázie temer splývaly); neuznávanie náboženských predstáv bolo súčasne akýmsi prejavom nelojálnosti voči monarchii.

Hlásiť sa k náboženským predstavám — alebo sa aspoň tak tváriť — bolo aj akousi spoločenskou povinnosťou; ateista bol „čiernou ovcou“ spoločnosti, o ktorom sa mohlo predpokladať, že je schopný každej nemravnosti a nezákonnosti.

Je jasné, že táto politika mala na ubiedenom agrárnom Slovensku značný úspech. V priemyslových krajinách monarchie, teda aj v českých krajinách, vyrastala robotnícka trieda, ktorá sa vždy viac uvedomovala a vstupovala do uvedomelého triedneho boja a ktorá skoro poznala v cirkvách, zvlášť v katolíckej, svojho triedneho nepriateľa. Už nebolo možné umelo udržiavať robotníctvo v nevedomosti a negramotnosti; malo svoju robotnícku stranu, ktorá ho učila vedeckému svetonáhľadu — aj keď, pravda, s vážnymi úchylkami a „reformami“, ako to neskoršie ukázala svetová vojna.

Roľník však bol stále ešte bezmocný. Jeho primitívne hospodárstvo ho robilo závislým od jemu nepochopiteľných prírodných síl a pohrôm, proti ktorým sa nevedel inakšie brániť ako tým, že volal na pomoc boha. Roľníctvo práve pre povahu svojej práce sa nemohlo organizovať a bolo ho možné udržiavať v nevedomosti a znemožniť mu, aby sa soznámilo s vedeckejším poznaním sveta. Roľníctvo bolo teda ozaj úrodnou pôdou na pestovanie a udržiavanie náboženských predstáv, ktoré tu niekedy prechádzaly do svojich najarchaickejších foriem — do povier, čarovania a pod. Je to ostatne pochopiteľné, medzi poverou a „vierou“ je iba ten rozdiel, že viera značí uznávanie takých nadprirodzených síl a bytostí, ktoré príslušný systém uznáva, kým povera je práve taká viera, náboženským systémom však neuznávaná.³⁸

³⁷ Epišt. apošt. Pavla k Titovi 2, 9, epišt. k Rimanom 13, 2 a i.

³⁸ Porovnaj napr. A. Spesz, *Psychológia slovenských povier*, Trnava 1944, 9—15.

24. V rámci tejto štúdie nie je možné podrobne rozoberať stanovisko slovenskej buržoázie — príp. inteligencie — k náboženským predstavám. Filozofické a ideologické náhľady slovenskej buržoázie v predvojnovom a vojnovom období nie sú ešte podrobne spracované³⁹ a je ťažko tu robiť nejaké presné uzávery. Je však jasné, že slovenská buržoázia sa predovšetkým sústredila na konkurenčný boj s buržoáziou vládnuúcich národností, vyjadrený bojom o národné oslobodenie a nebola v svojich historických podmienkach ani nemohla byť dôsledne revolučná. Okrem niekoľkých viac menej živelných nábehov k materializmu (Hálek, Fr. Houdek, Ivan Houdek, Votruba, Aurel Stodola), stála z veľkej väčšiny pevne na náboženskom stanovisku a udržiavanie náboženských predstáv len podporovala.

Robotnícka trieda na Slovensku bola v týchto časoch početne slabá práve pre agrárnu štruktúru našich krajín. Predsa sa len slovenská robotnícka trieda začína organizovať v sociálno-demokratickej strane a na Slovensko začína prenikať vedecký svetonáhľad, marxizmus-leninizmus (E. Lehotský, E. Borek, J. Fišák, Fr. Tupý, Pojher, Pozela)^{39a}

Predvojnová sociálna demokracia však nebola dôsledne marxistická, bolo v nej mnoho oportunistických a reformistických prúdov, ktoré tiež zavinily jej zlyhanie za prvej svetovej vojny. Robotnícka trieda bola na Slovensku početne slabá a tí robotníci, ktorí sa otvorene hlásili k socializmu, boli štátom prenasledovaní. A tak nemohlo toto hnutie nijako podstatne otriast zakorenenosťou náboženských predstáv v myslení nášho ľudu.

25. Prvá svetová vojna so svojimi hrôzami a so svojou biedou len prispela na utvrdenie náboženských predstáv. Človek, ktorému sa vidí, že je bezbranný proti nepredvídateľnému a tajomnému „osudu“, ktorý sa nazdáva, že jeho blaho, jeho spokojnosť, ba aj jeho život závisí od neovládateľnej náhody, má sklon hľadať oporu mimo tento svet, v ktorom nenachádza nijakú pomoc. V takejto zúfalej situácii je pochopiteľné, že ľudia, ktorí nepoznajú a nechápu vedecké vysvetlenie sveta, ani cestu, ako tento svet meniť, dochádzajú k Mäsarykovmu heslu „alebo visím na bohu, alebo na klinci“.⁴⁰

Cirkvi prirodzene tieto okolnosti dokonalo a horlivo využili. Vyrojilo sa veľké množstvo dojemných poviedok, ako svätená medaila zastavila nepriateľskú guľku, ako odovzdanosť do vôle božej pomohla komusi v nešťastí. Zdôrazňovala sa pritom zasa táto pokorná odovzdanosť a pasivita, aby sa ľudstvo

³⁹ V tejto veci isto prispeje *Náčrt dejín slovenskej filozofie*, chystaný Filozofickým ústavom SAVU.

^{39a} Porovnaj M. Gosiorovský, *Príspevok k dejinám slovenského robotníckeho hnutia*, Bratislava 1951.

⁴⁰ My, pravda, nechceme visieť ani na bohu ani na klinci, ale stáť, ba kráčať, a to po pevnej pôde vedy, a nie po neistej barine metafyziky a fideizmu.

nebúrilo proti farchám ukladaným vojnou. No súčasne sa s protirečivosťou, odzrkadľujúcou vnútorné protirečenia kapitalistickej spoločnosti, využívaly náboženské predstavy na zvýšenie takej bojovnosti, ktorá slúžila záujmom príslušnej časti buržoázie a kapitalistických vládcov. V kostoloch sa veriaci modlili „za víťazstvo našich zbraní“, na jednej strane sa kričalo „Gott strafe England“ a na druhej sa zdôrazňovalo, ako Nemci ostreľujú kostoly. Obidve strany slávnostne vyhlasovali, že „Boh je s nami“ a že druhá strana je hrozne bezbožná a jej víťazstvo by značilo vážne ohrozenie „najvyšších statkov“, ako sú napr. náboženské predstavy alebo buržoázna morálka.

Výsledkom svetovej vojny bolo teda v kapitalistickom svete do istej miery utvrdenie a rozšírenie náboženských predstáv, zvlášť v maloburžoázii a roľníctve, hoci ono nešlo vždy tými cestami, ktoré si želali jednotlivé cirkvi — začal sa šíriť špiritizmus, rozličné okultné učenia a podivné sekty. Na druhej strane však vojna priniesla aj zvýšenie uvedomenia robotníckej triedy; mohutným vplyvom tu zapôsobil príklad Veľkej októbrovej revolúcie, ktorá naplňovala obavami a zúrivosťou kapitalistických vládcov. V boji proti nebezpečenstvu socializmu využívala aj vládnuca trieda aj cirkvi s ňou spojené zasa zakorenené náboženské predstavy a predsudky. Vymýšľali sa hrôzostrašné histórie, ako bezbožní boľševici vraždia kňazov, ako z kostolov robia stajne, ako trestajú vieru v boha. Na jednej strane sa tým bojovalo proti socializmu, na druhej sa tým zdôrazňovalo, ako strata viery v náboženské predstavy vedie ľudí k ukrutnosti a nemravnosti.

26. V prvej Československej republike, v ktorej sa po r. 1920 zásluhou pracovného krídla sociálnej demokracie zmocnila vlády buržoázia, sa pomery trochu zmenily.

Česká buržoázia sa v začiatkoch svojej vlády dostala do dosť nepriateľského pomeru ku katolíckej cirkvi. Vyššia katolícka hierarchia sa len ťažko lúčila s katolíckymi Habsburgovcami a mala okrem toho zo začiatku dosť oprávnené obavy, aby naša národnooslobodzovacia revolúcia neprešla do socialistickej revolúcie a usilovala sa teda vývin u nás čím najviac hamovať. Česká buržoázia na jednej strane nerada niesla, keď sa jej do vlády miešala cirkev, dirigovaná zpoza hraníc⁴¹; na druhej strane jej však, prirodzene, bola vítaná pomoc náboženských predstáv na upevnenie jej vlády. Využila teda husitské tradície, vždy živé v českom národe, aby pod heslom „pryč od Ríma“ oslabil vplyv katolíckej cirkvi. Prirodzene, že starostlivo dbala, aby sa z husitstva vyberali len tie revolučné momenty, ktoré mali aj náboženskú formu a aby sa diskrétno mlčalo o sociálnom momente husitského hnutia.⁴²

⁴¹ Tak isto by sa chcel dnes Vatikán miešať do našich vnútorných vecí.

⁴² Porovnaj napr. T. G. Masaryk, *Česká otázka*, Praha 1924.

Českobratská cirkev bola príliš slabá a celou svojou štruktúrou nie príliš vhodná, aby sa stala masovou cirkvou. Bolo teda treba vytvoriť už spomínanú československú cirkev, ktorá vo svojich začiatkoch mala aj značné úspechy. Zachovávala vlastne v podstate — aspoň v svojich začiatkoch — vierouku katolíckej cirkvi, odmietala však uznať rímskeho pápeža, zavádzala obrady v českom jazyku a rušila kňazský celibát, čo jej získalo nemálo prívržencov z radov nižšieho duchovenstva. Buržoázia však chcela získať pre túto cirkev čo najširšie vrstvy obyvateľstva a tak sa robily ústupky a kompromisy a napokon boli „články viery“ československej cirkvi dokonalo konfúzne, čo konečne jasne odzrkadľovalo vnútorné protirečenia samej buržoázie.⁴³

27. No ani veľmi voľná a široká vierouka tejto cirkvi nemohla už dobre odolávať náporu moderného vedeckého bádania. Česká robotnícka trieda sa už dobre organizovala a naučila sa jasne myslieť a aj veľká časť českej buržoázie sa pozerala na náboženské predstavy všetkého druhu dosť skepticky a liberálne. Aj keď katolícka cirkev mala v českých krajinách podľa štatistiky značnú prevahu, veľká väčšina českých katolíkov boli tzv. matrikovi katolíci, ktorí ostávali v cirkvi zo zotrvačnosti a pohodlnosti a zväčša mali len veľmi nejasné predstavy, čo vlastne učí táto cirkev. U buržoázie tu veľmi často hraly dôvody spomínané v odseku 19.

Bolo teda treba nejako podchytiť aj takýchto ľudí. Začaly sa objavovať prúdy tzv. voľnomyšlienkárske s veľkým množstvom odtienkov. Zavrholi všetky cirkvi a hlásal sa deizmus alebo „sloboda náboženského myslenia“, odmietali sa náboženské predstavy vôbec, nahrádzali sa však rozprávaním o Prírode s veľkým P a o jej tajomných silách, šíril sa pragmatizmus (Masaryk, K. Čapek), príp. ako posledná záchrana pozitivizmus, ktorý síce zamieta náboženské predstavy vôbec, no necháva k nim aspoň zadné dvierka. Nie je možné poprieť, že sa k tomuto prúdu hlásilo aj dosť ľudí relatívne hodne pokrokových, ktorí z najrozličnejších príčin nedošli k dialektickému materializmu a obmedzovali sa na mechanistický materializmus.

28. Všetky tieto smery mali málo úspechu na Slovensku. Pokusy českej buržoázie šíriť ich aj u nás sú dôkazom, ako zle chápala buržoázia a jej ideológia zákonitosti vývinu ľudskej spoločnosti.

Slovensko bolo krajinou prevážne agrárnou a česká buržoázia sa zo všetkých síl snažila, aby takou krajinou ostalo. Slovenské poľnohospodárstvo bolo okrem toho ešte aj veľmi primitívne⁴⁴, a to vždy vedie k veľmi zakorene-

⁴³ Napokon bol Kristus iba prorokom práve tak, ako Budha, Mohamed, Hus a i. Zo všetkého ostal iba akýsi deizmus, a to ešte neujasnený. Biskupov svätíl pravoslávny patriarcha, vnútorná organizácia pripomínala skôr protestanstvo.

⁴⁴ Porovnaj napr. V. Široký, *Za socialistickú industrializáciu Slovenska*, Bratislava 1952.

ným a živým náboženským predstavám, ako sme to už spomínali. To, čo malo úspech v českých krajinách, nemohlo mať úspech na Slovensku, kde bolo iba málo matrikových členov, nech išlo o hociktorú cirkev.

Je pritom pochopiteľné, že si česká buržoázia lepšie rozumela so slovenskou evanjelickou cirkvou ako s katolíkmi. Spolupôsobila tu iste spoločná husitská tradícia (aj keď, pravda, otupená práve vo svojich najrevolučnejších myšlienkach), hlavným momentom však boli hospodárske dôvody. Na jednej strane tým chcela česká buržoázia získať — favorizovaním evanjelikov — vplyv na Slovensku a obmedziť vplyv Vatikánu, na druhej strane tá časť slovenskej buržoázie, ktorá sa hlásila k evanjelickej cirkvi, získavala si tým značné výhody. Veď sa pamätáme, koľko vedúcich miest bolo za prvej republiky obsadených ľuďmi z patricijských evanjelických rodín na Slovensku.

Napriek tejto diskriminácii však nebola katolícka cirkev azda nikdy utláčaná. Mala svoje cirkevné školy, vyučovala si nehatene svoje náboženstvo v školách aj na kazateľniciach, vydávala si svoje časopisy a knihy a slobodne utvrdzovala a udržiavala náboženské predstavy a predsudky všetkými spomínanými prostriedkami. Ba nekládly sa ani nijaké prekážky miešaniu náboženstva do politiky a politiky do náboženstva, pokiaľ len táto politika nesmerovala proti záujmom štátu, t. j. českej buržoázie. Práve také práva mali aj ostatné slovenské cirkvi; dokonca bolo zákonom dovolené v sobotu zatvárať obchody, hoci to nijako nepodporovalo hospodársky život.

29. Celý tento postup dokazuje zasa protirečenia vnútri vykorisťujúcej triedy a súčasne jej neschopnosť pochopiť zákonitosti ľudskej spoločnosti.

Zdôrazňovanie „pokroku“, ktorý niekedy opatrne koketoval s ateizmom a súčasné favorizovanie evanjelikov umožnilo Hlinkovej ľudovej strane, zastupujúcej slovenskú katolícku buržoáziu, strhnúť za sebou široké vrstvy menej uvedomelých más a osobitne roľníctva pod pláštikom boja za náboženstvo — práve tak ako nesmyselná koncepcia československého národa umožnila zakryť boj za záujmy vykorisťujúcej triedy pláštikom boja proti národnému útlaku.

Kým teda v českých krajinách malo toto úsilie buržoázie predsa len akýsi (aj keď nie úprimne zamýšľaný) účinok určitého uvoľnenia náboženských predstáv, ktoré môže pri ďalšom vývine byť prípravou na ich úplné popretie, na Slovensku malo z veľkej väčšiny práve opačný účinok. Na jednej strane tento postup vyvolal vo favorizovaných cirkvách predstavu, že ich náboženské predstavy sú čímisi záslužným a štátotvorným. Na druhej strane umožnila táto politika predstierať Hlinkovej strane, že obhajujúc záujmy slovenskej buržoázie, bráni aj katolícke náboženstvo proti „nevereckým“ Čechom. Do značnej miery sa jej podarilo v dôsledku tejto politiky vzbudiť presvedčenie, že fideizmus je priamo charakteristickou črtou slovenskej národnej povahy.

Zachovávanie náboženských predstáv stalo sa tak na Slovensku priamo vlasteneckou, politickou a spoločenskou povinnosťou.

Je jasné, že toto stanovisko bolo so strany vedúcich činiteľov Hlinkovej ľudovej strany celkom neúprimné. Dokázali to tým, že medzi seba prijali takého Tuku, ktorý do smrti nevedel dobre slovensky alebo že sa spájali s nemeckými nacistami, ktorí sa celkom otvorene stavali proti kresťanstvu.⁴⁵

30. Hoci teda prvá Československá republika bola nesporne pokrokom proti Rakúsko-Uhorsku a hoci doniesla Slovákom i proti všetkým pokusom českej buržoázie o utlačanie a čechizovanie mnoho výhod, v ohľade uvoľnenia náboženských predstáv na Slovensku priniesla veľmi málo. Nepriamo, pravda, umožnila — aj keď nijako dobrovoľne a už vôbec nie zámerne — lepšiu organizáciu robotníckej triedy a tým aj prenikanie marxizmu do širších vrstiev, čo prirodzene posilovalo boj proti náboženským predstavám s pozíciou vedeckého svetonáhľadu, ktorý jedine vedel dať náhradu za fantastické a nevedecké náboženské vykladanie sveta.

Keď uvážime malý počet priemyselného robotníctva na Slovensku, nepriazeň, ktorej sa „tešila“ marxistická tlač a publikácie, perzekúcie, ktoré stíhaly každého, kto sa otvorene hlásil k vedeckému svetonáhľadu, je jasné, že vplyv tohto svetonáhľadu bol relatívne veľký. Do roľníckej vrstvy, ktorá tvorila väčšinu slovenského obyvateľstva, však prenikal iba pomaly a skôr po stránke hospodárskej, politickej a spoločenskej, kým náboženské predstavy zasahoval iba v menšej miere. Pomaly prenikal aj do radov inteligencie, kde nebol ani vždy správne chápaný, ako ukazuje napr. prípad davistov.

Možno teda hádam povedať, že prvá Československá republika priniesla na Slovensku skôr utvrdenie náboženských predstáv ako ich oslabenie.

31. Nesmyselná politika českej buržoázie a konkurenčný boj slovenskej buržoázie, ktorá pre svoje záujmy bola ochotná spojiť sa s hocikým na svete aj proti záujmom vlastného národa, privodily napokon smutné dni Mníchova a rozpad Československej republiky.

Kým české krajiny okupovali fašisti priamo, slovenská buržoázia si vytvorila tzv. „samostatný“ štát, v ktorom hlavné slovo viedla Hlinkova slovenská ľudová strana. Náboženským predsudkom sa tak dostalo mocnej posily. Celý štát sa budoval vlastne — aspoň formálne — na náboženskom princípe v duchu pápežskej encykliky ako tzv. stavovský štát. V skutočnosti však rozho-

⁴⁵ Porovnaj, napr. A. Rosenberg, *Mythus des 20. Jahrhunderts* München 1941. Tituly ako „zbastardizovanie (Verbastardierung)“ sú ešte z najslušnejších pomenovaní pre kresťanstvo (vyd. 171—182.000, s. 75 a i). Pozoruhodné je, že autor obviňuje katolícku cirkev zo spojenia s boľševizmom (l. c. 6). Pápež sa porovnáva s „medicinmanom“ primitívov (str. 172) a celé kresťanstvo-osobitne katolicizmus sú najväčšou metlou ľudstva.

dovali nemeckí fašistickí „beráteri“, ktorí trpeli náboženskú, „kresťanskú“ formu jednoducho preto, že to udržiavalo široké vrstvy v tichu a pokoji.

Hlásenie sa k náboženským predstavám stalo sa priamo súčasťou politickej spoľahlivosti; nebolo prípustné nebyť členom nejakej štátom uznanej cirkvi. Náboženstvo stalo sa na školách najdôležitejším predmetom, kontrolovala sa účasť na obradoch, na ktorých sa museli zúčastniť aj učitelia a profesori, mládež sa organizovala pod náboženskými heslami, množil sa počet cirkevných škôl, aj denná tlač stála v znamení šírenia náboženských predstáv.

Je prirodzené, že štát, vedený farárom Tisom a bigotným a senilným Tukom, favorizoval katolícku cirkev. Väčšina z nás sa ešte isto pamätá na spory o náboženskú výzdobu tried a školské modlitby, kde sa forsírovaly katolícke náboženské predstavy s odôvodnením, že katolíci majú na Slovensku väčšinu.⁴⁶ Katolícka buržoázia preberala významné funkcie, ktoré predtým boli obsadené evanjelickou buržoáziou a naháňala ju tak do tzv. „čechoslovakizmu“. Konkurenčný boj dvoch vrstiev buržoázie dostal tak náboženský charakter. Každý evanjelik bol napokon tak trochu politicky podozrivý a naopak, v katolíckej časti obyvateľstva sa tak vzbudzovala predstava, že už svojou príslušnosťou ku katolíckej cirkvi sú akosi štátotvorní.

32. Tak, ako sa v politike zamaskoval konkurenčný boj slovenskej a českej buržoázie *celonárodným* bojom Čechov a Slovákov, tak sa aj vytvorenie tzv. Slovenského štátu vykladalo ako *náboženské* oslobodenie od „nevereckých“ Čechov.

V skutočnosti sa, pravda, táto náboženská sloboda prejavovala ako priamy náboženský teror, predovšetkým so strany vyššieho katolíckeho kléru.

Slovom, slovenská buržoázia sa pokúšala všetkými spôsobmi pospájať všetky otázky národné, politické aj hospodárske s náboženskými predstavami.⁴⁷ A jej úsilie malo aj značný úspech v širokých vrstvách. Mnoho ľudí, zvlášť mladých, dalo sa strhnúť určitými počiatočnými úspechmi (pravda, zdanlivými) tzv. Slovenského štátu. Slovenský štát bol „partnerom“ fašistického Nemecka, ktoré mnohosľubne nastupovalo vo svojom boji o svetovládu. Mladí Slováci,

⁴⁶ Raz som pri takomto spore poznamenal, že keď teda rozhoduje väčšina, nemali by vlastne kresťanskí misionári v takej Číne nijaké práva šíriť „vieru“, keďže je tam ohromná väčšina budhistov. Dostal som odpoveď, že „to je niečo iného, budhizmus je pohanstvo a kresťanstvo je pravá viera“.

⁴⁷ Napr. Št. Polakovič v knihe *Slovenský národný socializmus*, Bratislava, 1941 píše o národe ako duchovnej jednotke, ktorá je výsledkom pôsobenia božej vôle na vývin ľudstva (str. 15). Tuka vyhlásil v Nitre: „Strana bude pracovať v duchu Hlinkovom, ale bude pracovať metódami Hitlerovými“ (Slovák, 27. IX. 1940)... U nás vlastenectvo vyrástlo z pôdy náboženstva...“ (Slovák, 27. VIII. 1940).

ktorým v buržoáznej Československej republike hrozila nezamesnanosť, obsadzovali miesta po vyhnaných Čechoch a robili rýchle kariéry. Mnoho Slovákov verných režimu arizovalo obchody a ľahko bohatlo. Vznikla aj akási zdanlivá konjunktúra, postavilo sa niekoľko strategicky dôležitých fabrik (pravda, ovládaných fašistickým Nemeckom, do ktorého išiel všetok zisk z nich), že to nebola ozajstná konjunktúra, vidieť z toho, že tisíce slovenských pracujúcich odchádzali do Nemecka na otrockú prácu. Ťažká rana, ktorú zasadil „verný spojenec“, fašistické Nemecko svojmu partnerovi tým, že dal plný súhlas k pripojeniu aj čisto slovenských krajov k Maďarsku, sa maskovala jednak svaľovaním viny na prvú republiku, jednak viac alebo menej otvoreným sľubovaním, že tieto kraje dostane Slovensko nazad, ak bude vernejšie slúžiť hitlerovskému Nemecku ako Maďarsko. A každý takýto zdanlivý, vyluháň, sfaľovaný „úspech“ sa okamžite spájal s utvrdzovaním náboženských predstáv. Všetko to bolo božou odmenou slovenskému národu za jeho zbožnosť; bolo treba byť vďačný božej prozreteľnosti a prijímať pokorne aj prípadné skúšky, ktoré národu uloží.⁴⁸

Hlavným cieľom toho všetkého bolo prirodzene vychovať slovenský národ k poslušnosti a k odhodlaniu bojovať za svoju buržoáziu.

33. Ešte väčšie upevnenie náboženských predstáv v myslení ľudí priniesla prirodzene vojna. Vplyvy vojny, ktoré sme už spomínali pri prvej svetovej vojne, boli teraz ešte silnejšie. Bombardovanie, proti ktorému nebolo bezpečnej prirodzenej ochrany, lákalo ľudí hľadať nadprirodzenú obranu v modlitbe a zbožnosti. Neprestajná neistota, neskoršie aj strach z výsledku vojny, ktorý sa už nevidel tak istý ako na jej začiatku, vyrastajúce pochybnosti o správnosti celej politiky Tisu a HSĽS, naháňali ľudí vždy mocnejšie do mysticizmu, viedli ich k tomu, že sa odvracali od pozemskej skutočnosti k nadprirodzeným fantáziám.

Slovenskí prisluhovači nemeckého fašizmu na jednej strane tento proces napomáhali a využívali náboženské predstavy na boj proti Sovietskemu sväzu a komunizmu. Vypisovalo sa v nespočetných článkoch a brošúrkach, vykládalo sa v prednáškach a kázňach, ako by u nás zlí boľševici borili kostoly a vyvražďovali zbožných veriacich, ako by brali slovenskému národu jeho najdrahšie kultúrne statky, jeho samostatnosť a náboženstvo.⁴⁹

Na druhej strane však niekedy tento prúd prerastal cez hlavu jeho iniciátorom. Odklon od reality k mysticizmu prekračoval neraz hranice oficiálnej

⁴⁸ „Boli by sme nevďační a nerozumní, keby sme opustili, čo nás zachránilo...“ povedal Mach v Nitre 1940, keď hovoril o kresťanstve (Slovák, 27. VIII. 1940). Porovnaj aj M. Salatňay, *Vedúca zásada hospodárskeho života*, Trnava, 1939.

⁴⁹ Bol som sám svedkom, aký rozruch vzbudilo v Prešove, keď Sovietska armáda, ktorá ho r. 1945 oslobodila, neborila kostoly, ale dala vyzvúvať na kostolné zvony.

vierouky, rozmáhal sa špiritizmus, podivné sekty, chodilo sa k jasnovidcom a rozličným „prorokom“. Je charakteristické, že sám Tiso, katolícky farár, išiel riešiť svoju neistotu — cestou ku kartárke.⁵⁰

34. Proti tomuto procesu upevňovania náboženských predstáv vznikly však aj protiprúdy.

Pod vplyvom náboženského teroru vznikali niekedy živelný a nie dost ujasnený odpor k nanucovaným náboženským povinnostiam, zvlášť u mládeže. Pamätám sa, ako sa napokon začali študenti „ulievať“ zo všetkých spovedí, prijímaní a omši ako z nepríjemnej povinnosti, ako sa pritom u nich prejavovalo dosť neuvedomelé zneváženie náboženských predstáv vôbec.

Predovšetkým tu však bol vplyv nezadržateľne prenikajúceho komunizmu. Ilegálny boj komunistickej strany mal napriek všetkej perzekúcii, napriek všetkému zatváraniu a vraždeniu úspech a so šíriacim sa komunizmom prenikal aj vedecký svetonáhľad. Čítala sa ilegálna komunistická tlač, šířily sa ilegálne brošúry, počúvala sa napriek všetkým zákazom Moskva a v mysliach našich ľudí vznikala pravdivejšia a jasnejšia obraz o Sovietskom sväze a o komunistickej myšlienke.

Vplyv komunistickej strany vyvrcholil v Slovenskom národnom povstaní, ktoré si našlo sympatie — aj keď niekedy iba živelné a nie celkom uvedomelé — v najširších vrstvách a vyvolávalo sympatiu ku Komunistickej strane, ktorá bola jeho iniciátorkou a vodkyňou.

Mohutný vplyv Strany, výchovný účinok Povstania, veľký uvedomovací proces prebiehajúci za Povstania má nesporne veľké zásluhy o to, že dnes vedecký svetonáhľad preniká do širokých vrstiev na Slovensku.

D. Záver.

35. Také bolo teda dedičstvo vo vzťahu k náboženským predstavám, ktoré prevzala naša ľudovodemokratická republika.

Na jednej strane tu boli hlboko zakorenené, vžitú, s každodenným životom srastenú náboženskú predstavu širokých vrstiev. Veľmi mnohým našim ľuďom sa videl fideizmus len ich spoločenskou, politickou a národnou povinnosťou, uznávanie náboženských predstáv priamo charakteristickou črtou slovenskej národnej povahy. Nevedeli si ani predstaviť, že by pozemský život mohol byť usporiadaný, pokojný a príjemný bez náboženstva a boli naplnení strachom z posmrtného života. Videlo sa im, že by život bol celkom bezútešný a smutný, keby nebolo náboženských predstáv, ktoré ich tak často potešovali v biede

⁵⁰ Neide o nejaké ohováranie, celú vec mi rozprával v Prešove prof. Germuška, vtedy poslanec tzv. Slovenského štátu a verný prívrženec Tisov, ktorý bol pri tejto návšteve.

a nešťastí a pri strate milovaných bytostí; nazdávali sa, že by na svete nebolo mravnosti a zákona, keby ľudia prestali veriť.

Medzi nimi bolo veľmi mnoho relatívne pokrokových ľudí, ktorí plne chápali nevyhnutnosť odstrániť kapitalistický systém a uvedomovali si celú spravodlivosť socialistického poriadku aj výhody, ktoré prináša celému národu. Boli ochotní spolupracovať s týmto novým spoločenským poriadkom a pomáhať pri vybudovaní socializmu, uznávali zásluhy Sovietskeho sväzu a Komunistickej strany a plne súhlasili s jej vedením. No pod vplyvom výchovy, tradícií, pod vplyvom všetkých tých prostriedkov, ktorými sa — ako sme to boli spomínali — udržiavali v ľudskom myslení náboženské predstavy, nemohli sa vzdať okamžite náboženských predsudkov. Boli presvedčení, že náboženstvo je ich čisto súkromnou vecou a odmietali každú diskusiu o tomto predmete, keďže boli presvedčení, že ich náboženské predstavy sú nielen slučiteľné s naším budovateľským úsilím, ale že z nich môžu pritom priamo vychádzať.

36. Menšia skupina týchto ľudí mala menej úprimné vzťahy k náboženským predstavám. Boli to ľudia, ktorí či z osobných záujmov či zo zaslepenosti chceli zachrániť zo starého systému ak nie všetko, teda aspoň to, čo len bude možné. Slovom, bola to skupina ľudí vyslovene reakčných. A tí chceli pokračovať v politike buržoázie z minulosti a využívať náboženské predstavy na otupovanie revolučnosti, na odvádzanie od triedneho boja, na zastieranie skutočnosti, na zachovanie kapitalistického poriadku.

Z veľkej väčšiny to boli ľudia, ktorí sami nebrali svoje náboženské predstavy tak príliš vážne — neprekážalo im, keď kňaz Tiso schvaľoval rasové prenasledovanie, keď sa Hlinkova strana spájala s vyslovene protikresťanským nemeckým fašizmom, nenávideli však dialektický materializmus, lebo z neho vyplýva nevyhnutnosť socializmu. Medzi týchto ľudí patrila, bohužiaľ, väčšina vyššieho katolíckeho kléru, ktorá nemohla zabudnúť na „zlaté časy“ tzv. Slovenského štátu.

Menšiu časť tvorili ozaj zaslepení fanatici, ktorí ozaj z čisto náboženských dôvodov stáli proti novému poriadku, lebo boli presvedčení, že starý poriadok bol ustanovený samým bohom a že nový poriadok je bezbožný.

37. Na druhej strane tu boli ľudia stojaci na základoch vedeckého svetonáhľadu a zamietajúci už akýkoľvek druh náboženských predstáv. Boli ešte v menšine, hoci ich bolo nepomerne viac ako pred vojnou; k starým osvedčeným predvojnovým kádom pribudlo mnoho nových ľudí — vychoval ich nekompromisný a húževnatý ilegálny boj Komunistickej strany, Slovenské národné povstanie a príklad Sovietskeho sväzu.

Mnohí z týchto nových ľudí neboli ešte úplne vykryštalizovaní. Za tzv. Slovenského štátu a za vojny ich prirodzene nebolo možné sústavne školiť a

literatúra o vedeckom svetonáhľade bola pochopiteľne iba ťažko prístupná. Mali mnoho nedoriešených problémov, mnoho zvyškov starého buržoázneho myslenia, ktoré si ani neuvedomovali, hoci v zásade bolo možné spoľahnúť sa na nich.

A konečne tu bola aj vrstva ľudí, akýchsi živelných materialistov, ktorí čami došli k presvedčeniu, že náboženské predstavy a vôbec idealistický svetonáhľad je nevedecký, nenachádzali však zaň náhradu, keďže nemali možnosť soznámiť sa s dialektickým materializmom.

Hoci celá táto skupina bola v početnej menšine, predsa mala len veľkú ideologickú prevahu, či už stála pevne na stanovisku vedeckého svetonáhľadu alebo bola pripravená prijať ho a rozvíjať.

IV. Dnešný vývin u nás.

38. Takýto bol teda vzťah k náboženským predstavám, s ktorým začala naša ľudovodemokratická republika.

Jej vznik značil mohutný, revolučný prevrat v štruktúre našej hospodárskej základne, umožnený víťazstvom vedeckého svetonáhľadu — marxizmu-leninizmu a správnu politikou KSČ. Likvidácia súkromného podnikania, umožňujúceho vykorisťovanie človeka človekom, prebieha úspešne a rýchlo, zvlášť po víťaznom februári r. 1948, keď už ju nemôže hamovať reakcia. Je celkom pochopiteľné, že prebieha rýchlejšie v priemyselnom sektore ako v poľnohospodárskom; v priemysle bolo možné opierať sa o pokrokovú robotnícku triedu, kým v poľnohospodárstve bolo treba počítať s konzervatívnejším roľníctvom, v ktorom ešte stále prebieha triedny boj.

Táto základňa si prirodzene hneď aj vytvára svoju nadstavbu, je však jasné, že táto nadstavba sa oneskoruje za základňou. V predchádzajúcich úvahách sme sa pokúsili dokázať, že najkonzervatívnejšou časťou nadstavby sú náboženské predstavy. Keď teda uvážime, že sme prebudovanie základne ešte nevykonali až do konca — máme ešte zvyšky súkromného podnikania — že medzi nami ostaly nevelké zvyšky starej buržoázie, ktoré sú síce odstavené z vedúcich miest, ktoré však ešte nestratili vsetok svoj vplyv, nemôže nás prekvapiť, že sa ešte vždy tak húževnato udržiavajú aj náboženské predstavy v myslení našich ľudí. S tým treba počítať a s tým sa aj rátať pri tvorení ústavy našej ľudovodemokratickej republiky, ktorá zaručuje *slobodu náboženského presvedčenia*. A je jasné, že s týmto udržiavaním náboženských predstáv bude treba rátať ešte dlhý čas, ako to ukazuje ústava samého Sovietskeho sväzu, ktorá zaujíma to isté stanovisko.

39. Pri všetkých týchto úvahách treba vychádzať z poznatkov historického materializmu. Aj keď zásadne odmietame oprávnenosť akýchkoľvek nábo-

ženských predstáv, predsa si len musíme uvedomiť, že ich zotrvávanie v myslení našich ľudí má svoje historické dôvody.

Treba uvážiť vplyv mnohoročnej výchovy, využívajúcej všetky prostriedky spomínané v predchádzajúcich kapitolách. Treba si uvedomiť, že je tu vplyv tradície, ktorá viaže vernosť k náboženským predsudkom s akousi pietou k pôvodu, k presvedčeniu rodičov a vôbec predkov. Viem z mnohých diskusií, ktoré som mal o tejto veci, že veľmi mnoho pokrokových ľudí, ktorí už v srdci veľmi vážne pochybujú o náboženských pravdách, odstrašuje pred vedomým a jasným odmietnutím náboženských predstáv myšlienka, „čo by na to povedali moji rodičia,“ aj keď si to taký človek ani sám jasne neuvedomuje.

Niekedy sú tu aj iné zábrany spoločenského pôvodu — spoločnosť, s ktorou sa taký človek stýka a ktorá by ho pokladala azda za akéhosi „zradcu“; mnoho robí aj zvyk prijímať určité náboženské predstavy a vykonávať určité obrady ako akúsi spoločenskú povinnosť, aj keď sama podstata pre takého človeka mnoho neznamená alebo keď ju vôbec ani nepozná. Viem zasa, že mnohí ľudia, ktorí sa ináč pozerajú na náboženské predstavy dosť skepticky, sa dávajú sosobašiť v kostole alebo krstia svoje deti iba preto, „aby ľudia nehovorili“.

Mnoho ľudí prijíma náboženské predstavy aj z čistej pohodlnosti — nechce sa im jednoducho premýšľať o takýchto složitých problémoch a riešiť si jasne otázku „verím alebo neverím“.

A sú aj ľudia, ktorí sa nedostali ani tak ďaleko a veria ozaj z presvedčenia a nemôžu ani pochopiť, že by bolo možné odhodiť náboženské predstavy. A predsa sú len ochotní zúčastniť sa na výstavbe socializmu a bojovať za pokrok po stránke politickej a hospodárskej. Všetky momenty výchovy a vplyvu prostredia sú u nich jednoducho silnejšie ako logické rozmýšľanie; ľahostajnosť v tejto veci nie im je riešením a zamietnuť náboženstvo nemajú dosť sily. Hľadajú teda v náboženstve, zvlášť v kresťanstve prvky, ktoré možno vykladať socialisticky.

40. Je jasné, že by nebolo správne takýchto ľudí odmietat. Aj keď zamietame všetky druhy náboženských predstáv a pokladáme ich za nevedecké, predsa len — práve ako marxisti — vieme historicky a spoločensky vysvetliť ich vznik a zotrvačnosť v myslení ľudí a pochopiť ťažkosti a zábrany, ktoré bránia ľuďom, aby sa ich rýchlo striasli.

To však neznačí, že sa máme s týmto stavom spokojiť. Práve takýmto ľuďom treba pomáhať, ba je to našou povinnosťou. Nebolo by marxistické, keby sme použili nejaké násilie alebo keby sme ich azda zosmiešňovali. Fideizmus ľahko prechádza do slepého fanatizmu, násilie a teror tento prechod napomáhajú zvlášť u tých, ktorí sú subjektívne presvedčení o pravdivosti

svojho náhľadu a chcú sa celkom poctivo na základe tohto náhľadu začleniť do kolektíva a spolubudovať socializmus.

Treba ich však presviedčať, predkladať im vedecký svetonáhľad, vysvetľovať im ho aj v takých veciach, ktoré sa nám už vidia samozrejmé a kde niekedy jednoducho nemôžeme pochopiť, prečo vlastne nie sú pochopiteľné a jasné aj druhým. Nesmieme zabúdať, že náboženské predstavy práve pre svoju, povedal by som, imanentnú zotrvačnosť, vedú k priamej nechuti premýšľať o takýchto veciach, ba dokonca k *strachu* hlboko zakorenenému vplyvom náboženskej výchovy.

Tu treba do istej miery rozlišovať aj medzi staršou a mladšou generáciou. Nechcem, pravda, hlásať nejaký generačný boj alebo hovoriť o akýchsi neprekonateľných rozdieloch medzi „mladými“ a „starými“ — práve naopak, my chceme všetky takéto priehrady medzi mladou a starou generáciou prekonať. Predsa si však treba uvedomiť, že naša staršia generácia bola celkom ináč vychovaná ako naša mládež a že niekedy vyšší vek vedie k akejsi zotrvačnosti a nechuti učiť sa myslieť novým spôsobom. (To prirodzene nie je nijaké pravidlo; penzista, ktorý sa vzdá dôchodku, pretože si vie ešte zarobiť na živobytie, je revolučnejší a pokrokovejší ako mladý muž, ktorý má maturitú a pokladá preradenie do výroby za „degradáciu“).

41. Slovom, musíme si uvedomiť, že predne ani naša základňa nie je prebudovaná bez zvyškov — napr. v otázke poľnohospodárstva a že ešte ani zďaleka nie sme tak ďaleko ako napr. Sovietsky sväz. A ďalej si musíme byť vedomí toho, že nová nadstavba, ktorú si vytvára nová základňa, nepreniká rovnako rýchlo do vedomia všetkých jednotlivcov. Aj tento proces je určený časom, miestom a podmienkami. Veď sme tak konečne postupovali aj v pretváraní samej hospodárskej základne. Mohli sme uskutočniť veľmi rýchle a energické znárodňovanie vo veľkovýrobe, ktorá bola vo vysokej miere zospoločenštená a kde sme sa mohli opierať o pokrovú robotnícku triedu. Pomalšie sa postupuje v malovýrobe alebo v poľnohospodárstve, kde dokonca volíme pomalšiu cestu cez Jednotné roľnícke družstvá, kde v nižších typoch ponechávame veľmi mnoho zvyškov súkromného podnikania. Roľnícka vrstva je — pravda, nie svojou vinou — konzervatívnejšia a poľnohospodárstvo bolo relatívne málo skolektivizované.

To však neznačí, že si ponecháme zvyšky súkromného podnikania *navždy*, vieme totiž, že malovýroba je semeniskom veľkovýroby.

Práve tak môžeme a ako dobrí marxisti musíme prijímať, ba vítať aj ľudí zaťažených náboženskými predstavami, pokiaľ sa chcú čestne a úprimne zúčastniť na našej hospodárskej výstavbe a na našom boji za mier. Musíme si však byť vedomí, že náboženské predstavy, predstavy nevedecké, fantastické, „nadzemské“ nemôžu byť natrvalo dokonalou účinnou hybnou silou vývinu-

vého procesu v socialistickej spoločnosti, ktorá vychádza z vedeckých a úplne „pozemských“ základov.

42. Okrem toho musíme si byť vedomí, že náboženské predstavy môžu byť a dnes aj u nás sú vhodnou udicou, na ktorú loví svoje obete naša aj zahraničná reakcia. Je tu Vatikán so svojimi exkomunikáciami, ktorými sa využíva už spomínaný strach pred trestami po smrti. Je tu zahraničný rozhlas, ktorý z každého zatvoreného reakčného farára robí „kresťanského mučeníka“ a tvrdí, že bol zatvorený preto, že bol farár a nie preto, že sa dopúšťal skutkov nepriateľských štátu.

Máme ešte aj u nás zvyšky reakcie, ktorá práve tak horlivo zneužíva náboženské predstavy na boj proti ľudovodemokratickej republike. Keď ide napr. o nedeľňajšiu brigádu, hovorí sa veľmi oduševneno o rušení sviatočného pokoja a znemožňovaní náboženských predpisov, hoci sama kresťanská legenda vkladá Kristovi do úst slová, že aj v sobotu každý vytiahne ovcu, ktorá mu spadla do studne.⁵¹ Niekedy ide, pravda, o pohodlnosť, niekomu sa jednoducho nechce do práce, niekedy však ide o zámernú sabotáž a neraz sa tak podarí strhnúť aj ľudí ináč pokrokových. Neraz počujete ľudí, o mravných kvalitách ktorých možno mať veľmi oprávnené pochybnosti, rozprávať hrôzostrašné histórie o „nemravnostiach“ na Trati mládeže alebo na Priehrade mládeže, lebo „sú tam chlapani a dievčatá spolu“, ktorí však nemajú nijaké „náboženské“ výhrady proti tomu, aby chlapani a dievčatá spolu chodili napr. do tanečných hodín.

Ba naša reakcia — s pomocou zahraničnej reakcie — sa usiluje vzbudiť dojem, že každý náboženský prejav, každá účasť na náboženských obradoch je súčasne protištátnym prejavom. Ľudia, ktorí predtým videli kostol zvnútra práve raz — pri sobáší — odrazu cítia potrebu ísť na púť k nejakému zázračnému obrazu, vykladajú, ako im to „poškodilo“ a robia zo seba mučeníkov za náboženstvo.

Pri našom — bohužiaľ, ešte stále vyvinutom — sklone prijímať, ba šíriť neskontrolované a nekontrolovateľné chýry, je prirodzene možné využitím náboženských predstáv narobiť aj veľké škody.⁵²

Je jasné, že u takýchto ľudí nemôže ísť o nijakú slobodu náboženského prejavu, že tu ide o zámernú protištátnu činnosť, maskovanú bojom za náboženstvo. A s takými nielen nechceme, ale ani nesmieme mať „trpezlivosť“. Čím skôr ich odstránime z našej spoločnosti, tým lepšie.

43. Najlepšou cestou na odstraňovanie všetkých zvyškov náboženských predstáv je, prirodzene, dôsledné šírenie a vysvetľovanie vedeckého svetonáhľadu.

⁵¹ Ev. apošt. Matúša, 12. 2—11, ev. Lukáša, 6, 1—10.

⁵² Spomeňme si len na „zázraky“ v Tvrdomesticiach alebo na tancujúci kríž v Čechách.

Neslobodno prepadnúť ekonomizmu a myslieť si, že základňa si celkom mechanicky vytvorí novú nadstavbu bez nášho pričinenia.

Najlepšou cestou šírenia vedeckého svetonáhľadu, dialektického materializmu do najširších vrstiev je však súčasné sprístupňovanie výdobytkov modernej vedy. To, čo nám dnešná veda — pravda, pozbavená všetkých idealistických „výkladov“ a chápania „prírodu takú, aká je, bez akýchkoľvek vedľajších prídavkov“⁵³ — vedie v dôslednom domyslení k dialektickému materializmu.

Z toho vyplýva povinnosť každého vedeckého pracovníka zúčastniť sa popularizačnej činnosti v svojom odbore, soznamovať najširšie masy s výdobytkami modernej vedy a svojej vlastnej práce a ukazovať súčasne, aké dôsledky z týchto poznatkov plynú, ako nevyhnutne z nich vyplýva vedecký svetonáhľad.

Táto činnosť sa u nás zatiaľ síce pomerne darí, najširšie vrstvy sa sústavným školením soznamujú so základmi vedeckého svetonáhľadu, ktorý stále viac preniká do vedomia našich ľudí, predovšetkým mládeže. Je však nesporné, že túto činnosť treba vystupňovať a že sa neslobodno obmedziť na príležitostné školenia.⁵⁴

Niet pochybností, že náboženské predstavy raz definitívne ustúpia vedeckému poznaniu sveta, tento proces však treba urýchliť.

V. Záver.

44. Bolo by bývalo možné mnohé veci v tejto práci rozviesť oveľa širšie a uviesť oveľa viac konkrétnych príkladov, bolo by to však presahovalo rámec časopiseckej štúdie. Pokúsil som sa teda aspoň v stručnosti rozobrať príčiny húževnatého udržiavania sa náboženských predstáv myslení našich ľudí a vziať do úvahy aj perspektívy do budúcnosti.

Vidíme, že v celej našej minulosti vládnuca vykorisťujúca trieda a s ňou spojené cirkvi sa všetkými prostriedkami pokúšali zakoreniť náboženské predstavy v myslení našich ľudí. Ba zneužívala aj biedu a pohromy, ktoré sama zavinila (nezamestnanosť, vojnu), aby ešte viac utvrdila predsudky.

Pokúsili sme sa rozobrať aspoň tie najhlavnejšie metódy a formy, akých sa používalo a v krátkosti ukázať, ako sa vyvíjali.

Vidíme, že dedičstvo našej ľudovodemokratickej republiky bolo po tejto stránke veľmi nepriaznivé a ťažké, aj keď okupácia a predovšetkým Slovenské národné povstanie značilo mohutný vplyv v prospech šírenia sa vedeckého svetonáhľadu.

⁵³ K. Marx—F. Engels, *Sočinenija* XIV, 651.

⁵⁴ Treba preto iba vítať vytvorenie Spoločnosti pre šírenie politických a vedeckých poznatkov, ktorá tu môže vykonať veľmi mnoho práce.

kého svetonáhľadu a keď sa mohla republika opierať o zocelenú a uvedomelú robotnícku triedu a mala pevnú a dobre vyzbrojenú vodkyňu, komunistickú stranu.

Je však jasné, že sa nám tieto ťažkosti, hoci len krok za krokom, predsa len darí prekonávať a že sa vedecký svetonáhľad predsa len šíri medzi najširšími vrstvami, zvlášť medzi mládežou. Nemôžeme pochybovať, že sa nám podarí po určitom čase rozšíriť vedecké chápanie sveta do najširších vrstiev pracujúcich a že náboženské predstavy ustúpia tam, kde patria — do múzeí a historických knižníc a že hlboké preniknutie dialektického materializmu len urýchli náš boj za lepší svet.